

STANISŁAW BORUCKI

SZKOŁY W OPOLU LUBELSKIM
W PIERWSZEJ POŁOWIE XIX W.

W s t ę p

Geneza szkolnictwa opolskiego sięga czasów reformacji. W drugiej połowie XVI w. Opole Lubelskie było prężnym ośrodkiem kalwinizmu. W 1561 r. powstała tu szkoła kalwińska. Opiekowała się nią wdowa po Stanisławie Słupeckim Barbara z Leszczyńskich. W dwa wieki później, w roku 1761, ksiądz Ignacy Konarski, brat Stanisława, reformatora szkół pijarskich, założył w Opolu pierwszą w Rzeczypospolitej szkołę zawodową. Była to opolska szkoła rzemieślnicza, która została zatwierdzona przez sejm w 1764 r. i przetrwała do roku 1787.

W niniejszej pracy zajmiemy się przedstawieniem szkół publicznych stopnia średniego i elementarnego istniejących w Opolu w latach 1799-1848. Ramy chronologiczne pracy, zwłaszcza jej dolna granica czasowa, zostały zdeterminowane powstaniem w Opolu w 1799 r. szkoły średniej prowadzonej przez opolskich pijarów; jako górną granicę czasową przyjęto datę zamknięcia opolskiej szkoły powiatowej w 1848 r.

W okresie tego półwiecza w Opolu istniało kilka szkół. Za czasów austriackich w latach 1799-1809 istniała szkoła średnia wydziałowa, którą w 1801 r. przekształcono na gimnazjum austriackie. Oprócz szkoły średniej w tym czasie działała szkoła elementarna, tzw. trywialna. W okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego do 1833 r. działała tu szkoła wydziałowa prowadzona przez pijarów oraz, w latach dwudziestych XIX w., szkoła elementarna. Po powstaniu listopadowym w miejsce szkoły wydziałowej utworzono szkołę obwodową, którą w 1842 r. przemianowano na szkołę powiatową, a w trzy lata później na powiatową filologiczną, która istniała do 1848 r. W niniejszej pracy zajmiemy się również istniejącymi w okresie popowstaniowym szkołami: elementarną i rzemieślniczo-niedzielną. W 1847 i na początku 1848 r. działała również w Opolu szkoła elementarna żeńska. Istniała ona prawdopodobnie tylko przez jeden rok.

Żadna ze szkół przedstawionych w niniejszej pracy nie doczekała się dotychczas opracowania czy chociażby przyczynku naukowego. Pewne bardzo cenne informacje dotyczące gimnazjum austriackiego w Opolu daje rozprawa Jana Dobrzańskiego "Losy szkolnictwa średniego w Zachodniej Galicji" ("Rocznik Lubelski" t. 11, 1967) oraz druga praca tegoż autora - "Szkoly lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795-1809" (Lublin 1949).

Przy opracowaniu dziejów gimnazjum austriackiego w Opolu oraz szkoły trywialnej wykorzystano głównie źródła drukowane, tj. "Wizytację szkół gimnazjalnych w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego" wydaną przez A. Karbowiaka w "Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce", t. 10 (Kraków 1904) oraz opracowany przez W. Studnickiego "Memoriał o stanie szkół w Zachodniej Galicji w 1809 r.", sporządzony przez Baldacci'ego, a wydany w skrócie w "Bibliotece Warszawskiej" (t. 3, 1903). Wykorzystano również protokół wizytacji szkół Józefa Koźmiana z 1810 r. znajdujący się w Archiwum Diecezjalnym w Lublinie.

W trakcie opracowywania materiałów dotyczących opolskiej szkoły wydziałowej w okresie Księstwa i Królestwa do 1833 r. wystąpiły pewne trudności wynikające z braku jednolitej podstawy źródłowej. Z lat 1810-1813 nie zachowały się akta własne szkoły wydziałowej. Do okresu od 1814 do 1833 r. mieliśmy tylko szczątkowe akta tej szkoły znajdujące się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie w zespole Akt Szkoły Obwodowej Opolskiej (1814-1850). Pewne bardzo cenne informacje na temat szkoły wydziałowej przed 1814 r. podaje wydawnictwo źródłowe "źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa z doby Izby Edukacji Publicznej 1807-1812", opracowane przez Z. Kukulskiego (Lublin 1931). Wiadomości dotyczące szkoły elementarnej w okresie Królestwa do 1833 r. zachowały się głównie w księdze wizytacji szkoły wydziałowej. Są one nieliczne i mało informatywne. Ograniczają się najczęściej do stwierdzenia, że taka szkoła istnieje lub nie. Wyjątkowo wizytacje te podają liczbę uczących się w niej dzieci.

Najbogatszą podstawę źródłową zgromadziliśmy dla szkoły obwodowej (1833-1842) i powiatowej (1842-1848). Akta wyżej wymienionych szkół zachowały się w ok. 85%. Ponieważ zespół ten nie jest kompletny korzystano również z innych źródeł. Wykorzystano więc akta Gimnazjum Wojewódzkiego Lubelskiego i Komisji Województwa Lubelskiego. Z tych zespołów i źródeł korzystano również przy przedstawieniu szkoły elementarnej, rzemieślniczo--niedzielnej oraz szkoły elementarnej żeńskiej. Akta wymienionego zespołu szkoły obwodowej są różnorodne. Występują w nim akta budżetowe, korespondencja urzędowa, akta personalne nauczycieli, protokoły wizytacji oraz księga wpisu uczniów. Główną uwagę zwrócimy na akta personalne nauczycieli oraz księgę wpisu uczniów, niedostatecznie wykorzystane, a często wręcz

pomijane przez badaczy szkolnictwa obwodowego i powiatowego. W aktach personalnych nauczycieli podstawowym dokumentem jest tzw. stan służby. Jest to kwestionariusz personalny, który zawiera następujące dane: imię i nazwisko, pochodzenie terytorialne, przebieg dotychczasowej kariery zawodowej, przynależność stanową, wyznanie, wykształcenie, informacje na temat czy brał udział w powstaniu, informacje o stanie majątkowym własnym i żony, imię i nazwisko żony, wysokość uposażenia. Dokumenty o stanie służby były wypełniane najczęściej przez samych nauczycieli. Na potwierdzenie wszystkich tych informacji nauczyciel przedstawiał odpowiednie dokumenty, jak metryka urodzenia i ślubu, świadectwo ukończenia szkoły, zaświadczenie władz municypalnych lub wójta o przynależności stanowej, a w wypadku szlachcica - dokument stwierdzający jego szlachectwo. Powyższe stany służby sporządzone były przez szkołę w 3 egzemplarzach: jeden pozostawał w archiwum szkolnym, drugi w gimnazjum w Lublinie, a trzeci odsyłało do Warszawy.

Jak już wyżej wspomniano, szkoły prowadziły tzw. księgę wpisu uczniów, do której wpisywano każdego nowo przyjętego ucznia do szkoły. Odnutowywano w niej: imię i nazwisko (czasem imię ojca) ucznia, jego wiek, wyznanie, miejsce urodzenia, ostatnie miejsce zamieszkania, pochodzenie stanowe, zawód wykonywany przez ojca, wysokość opłaty wpisowej. Należy zaznaczyć, że podobnego wpisu dokonywano co roku. Bardzo często jednak niektóre rubryki w księdze wpisu nie były wypełnione.

Pracę naszą podzieliliśmy na pięć rozdziałów: "Organizacja szkół polskich (1799-1848)", "Wyposażenie szkoły obwodowej i powiatowej", "Nauczyciele szkoły obwodowej i powiatowej (1833-1848)", "Uczniowie szkoły obwodowej i powiatowej (1833-1848)", "Nauczanie i wychowanie w szkole obwodowej i powiatowej w Opolu". Tak więc cztery rozdziały poświęcono wyłącznie szkole obwodowej i powiatowej. Wpłynął na to fakt, że dla szkoły tej zebraliśmy najbardziej kompletną bazę źródłową. Podobnych problemów nie możemy, z racji braku źródeł, przedstawić dla pozostałych szkół opolskich. Szkołę obwodową i powiatową będziemy traktować w niniejszej pracy jako jedną, ponieważ różniły się one tylko nazwą; szkoła powiatowa powstała w 1842 r. z przemianowania szkoły obwodowej. Nie pociągnęło to za sobą żadnych zmian w programie nauczania, kadrze nauczycielskiej i wśród uczniów.

I. Organizacja szkół w Opolu w I. poł. XIX w.

W niniejszym rozdziale zajmiemy się powstaniem szkół opolskich, problemem ich kierownictwa, kadry nauczycielskiej, władz zwierzchnich i budżetu w okresie zaboru austriackiego, Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego.

1. *Pod zaborem austriackim (1799-1809)*

Na mocy traktatu rozbiorowego z 3 I 1795 r. pod panowanie austriackie dostały się ziemie polskie znajdujące się między Pilicą, Wisłą i Bugiem. Na obszarze tym, w cyrkule józefowskim, znajdowało się Opole. W cztery lata po zajęciu Zachodniej Galicji przez Austrię w 1799 r. Zygmunt Linowski, prowincjał pijarów w Galicji, założył w Opolu szkołę księży pijarów¹. Według J. Dobrzańskiego² szkoła ta powstała z przekształcenia istniejącej dotychczas w Opolu szkoły rzemieślniczej. Nie wydaje się to jednak słuszne, gdyż szkoła rzemieślnicza w Opolu upadła już w 1787 r.³ H. Wiercieński błędnie datuje powstanie tej szkoły na 1802 r.⁴

Zachodnio-Galicyskie Gubernium w sprawozdaniu z 3 IV 1801 r. przesłało do Wiednia opis "stanu i właściwości gimnazjów Zachodniej Galicji", w którym wymieniono 4 gimnazja pijarskie⁵, a wśród nich w Opolu Lubelskim⁶. Ze sprawozdania tego wynika, że szkoła w Opolu musiała mieć charakter szkoły wydziałowej, ponieważ na jej czele stał rektor i uczyło w niej 4 nauczycieli⁷. Szkoła wydziałowa opolska, podobnie jak całe

---

¹ J. Ł u k a s z e w i c z. Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do 1794 roku. T. 4. Poznań 1851 s. 219; J. D o b r z a ń s k i. Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795-1809. Lublin 1949 s. 8; t e n ż e. Książd Piotr Sciegienny nauczyciel szkoły wydziałowej w Opolu Lubelskim. "Przegląd Historyczny" 40:1949 s. 254; t e n ż e. Losy szkolnictwa średniego w Zachodniej Galicji. "Rocznik Lubelski" 9:1967 s. 179; t e n ż e. Odbudowa szkolnictwa polskiego w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego. Nadb. (Lublin 1949) s. 34; E. A l e k s a n d r o w s k a, Z. L i n o w s k i. PSB t. 18 s. 38 n.; W. Ś l a d k o w s k i. Pod zaborem austriackim w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1795-1831). W: Dzieje Lubelszczyzny. Pod red. T. Mencla. T. 1. Warszawa 1974 s. 518; T. M e n c e l. Galicja Zachodnia 1795-1809. Studia z dziejów ziem polskich zaboru austriackiego po III rozbiorze. Lublin 1976 s. 406; W. Ś l a d k o w s k i, A. A l e k s a n d r o w s k a. W latach zaborów i nadziei wolności (1795-1831). W: Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny. Lublin 1978 s. 157.

² D o b r z a ń s k i. Losy szkolnictwa s. 179; t e n ż e. Szkoły lubelskie s. 8; t e n ż e. Książd Piotr Sciegienny s. 34.

³ Ł u k a s z e w i c z, jw. t. 2 s. 162; F. K u c h a r z e w s k i. Szkoła rzemieślnicza w Opolu zatwierdzona w roku 1764. "Przegląd Techniczny" 1897 nr 41; J. M i ą s o. Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815-1915. Wrocław 1966 s. 17.

⁴ H. W i e r c i e ń s k i. Opis statystyczny guberni lubelskiej. Warszawa 1901 s. 180.

⁵ D o b r z a ń s k i. Szkoły lubelskie s. 14.

⁶ W czasie tej wizytacji nie było jeszcze gimnazjów. Sprawozdanie zaś z odbytej wizytacji szkoły było podstawą do przekształcenia szkół pijarskich w gimnazja. Terminu tego użyto niewłaściwie.

⁷ D o b r z a ń s k i. Szkoły lubelskie s. 15.

szkolnictwo w Zachodniej Galicji, podlegała Zachodnio-Galicyskiemu Gubernium w Krakowie. Lokalną władzę polityczno-administracyjną sprawował nad nią starosta józefowski, który miał obowiązek dokonywania częstych wizytacji szkoły. W czterech klasach szkoły opolskiej uczono języka niemieckiego, języka łacińskiego, poetyki, retoryki, matematyki, fizyki, logiki, prawa, geografii, historii naturalnej, historii powszechnej i państwa⁸.

Władze wiedeńskie dekretem z 27 VII 1801 r. postanowiły dokonać "uporządkowania ośmiu gimnazjów w Zachodniej Galicji". Wśród nich była również szkoła pijarska w Opolu, której prefekta miano zaprosić do Krakowa, aby tam zapoznał się praktycznie z nowymi metodami nauczania⁹ (podobnie jak prefektów innych szkół). Szkoła w Opolu, obecnie już jako gimnazjum, miała być urządzona na wzór istniejących gimnazjów austriackich we Wschodniej Galicji. Jej przebudowy na gimnazjum dokonano w latach 1801-1802¹⁰. Gimnazjum to liczyło pięć klas: trzy klasy gramatyczne (infima, gramatyka, syntaxis) i dwie humaniorów (retoryka i poetyka)¹¹.

W wyniku gruntownych zmian administracyjnych w 1803 r. dokonano w Galicji Zachodniej zmniejszenia liczby cyrkułów: cyrkuł józefowski połączono z lubelskim tworząc duży cyrkuł lubelski¹².

W końcu roku szkolnego 1807/1808 odbył wizytację w gimnazjum w Opolu August Gruber i 3 X 1808 r. przedłożył z niej sprawozdanie reaktywowanej w tym czasie Nadwornej Komisji Studiów. Wizytator stwierdził duże braki gimnazjum podkreślając, że panowała w nim wszechwładnie metoda pamięciowa. Można przypuszczać, że przyczyną tego było narzucenie szkołom języka niemieckiego jako wykładowego¹³. Odmienną opinię niż Gruber na temat poziomu udzielanych nauk w Opolu wyraził Baldacci, który gimnazjum opolskie zaliczał, obok sieciechowskiego, do najlepszych szkół Zachodniej Galicji w roku 1809¹⁴.

Głównym przedmiotem nauczania i podstawą wykształcenia w gimnazjum opolskim była łacina, na którą przeznaczono większą część godzin lekcyjnych tygodniowo oraz religia. Pozostałe przedmioty - historia z geografią, arytmetyka, historia naturalna - zajmowały podrzędne miejsce w planie szkolnym i traktowane były po macoszemu¹⁵.

---

⁸ Tamże s. 11 n.

⁹ Tamże s. 29; t e n ż e. Odbudowa szkolnictwa s. 35.

¹⁰ Wizytacja szkół gimnazjalnych w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego w roku 1810. Wyd. A. Karbowski. W: Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce. T. 10. Kraków 1904 s. 122.

¹¹ D o b r z a ń s k i. Losy szkolnictwa s. 179; t e n ż e. Odbudowa szkolnictwa s. 35.

¹² W. Ć w i k, J. R e d e r. Lubelszczyzna dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz. Lublin 1977 s. 66.

¹³ D o b r z a ń s k i. Losy szkolnictwa s. 187.

¹⁴ W. S t u d n i c k i. Memoriał Baldacci'ego. "Biblioteka Warszawska" 3:1903 s. 25.

¹⁵ D o b r z a ń s k i. Losy szkolnictwa s. 179 n.

Przy gimnazjum księży pijarów zorganizowane były klasy przygotowawcze, w których obok przedmiotów ogólnych nauczano języka niemieckiego. Język ten bowiem władze austriackie uznały w 1803 r. za wykładowy w trzech klasach niższych. W dwóch wyższych była nim łacina. Zadaniem klasy (szkoły) przygotowawczej było przygotowanie uczniów do gimnazjum¹⁶.

W roku 1807 wszedł w życie nowy program i nowa organizacja szkół zatwierdzone przez cesarza w 1805 r. W gimnazjum opolskim wprowadzono 6 klas - 4 gramatyczne i 2 humaniorów. Rozszerzono również program nauki historii, matematyki i nauk przyrodniczych. Zastąpiono dotychczasowych nauczycieli klasowych nauczycielami poszczególnych przedmiotów¹⁷. Kadre profesorską w gimnazjum opolskim stanowiło siedmiu profesorów z rektorem i prefektem na czele. Wszyscy oni byli członkami zgromadzenia księży pijarów¹⁸. Szkoła ta była prowadzona przez pijarów, działalność jej była więc uzależniona nie tylko od władz administracyjnych, lecz również od prowincjała tego zgromadzenia. Mógł on dowolnie przenosić nauczycieli (profesorów) poszczególnych szkół pijarskich.

Brak źródeł nie pozwala przedstawić liczby uczącej się w tej szkole młodzieży. Wiemy tylko, że w roku 1804 uczęszczało do niej 110 uczniów¹⁹. Była to na owe czasy liczba dość duża. Nie możemy również, ze względu na brak źródeł, określić pochodzenia społecznego i stanowego nauczycieli i uczniów.

Pierwszych funduszków (w nieznannej wysokości) na utrzymanie szkoły po roku 1799 udzielał książę Aleksander Lubomirski²⁰, a po jego śmierci w 1802 r. - księżna Lubomirska. Szkoła opolska swe istnienie w latach 1799-1801 zawdzięczała wyłącznie funduszom księcia Lubomirskiego oraz staraniom tamtejszych pijarów²¹. Po jej przekształceniu w gimnazjum rząd austriacki decyzją Kancelarii Nadwornej z 23 VII 1801 r. przyznał na jej utrzymanie kwoty pieniężne z funduszków edukacyjnych²². Dawał on 5000 zł rocznie na utrzymanie sześciu profesorów i prefekta. Osobno na potrzeby samej szkoły rektor pobierał od rządu 300 zł rocznie²³.

---

¹⁶ T e n ż e. Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIX wieku. Wrocław 1968 s. 61; M e n c e l, jw. s. 400.

¹⁷ J. L e n i e k. Książka pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum św. Anny w Krakowie, Kraków 1888 s. CLVI-CLXI; M e n c e l, jw. s. 408.

¹⁸ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 118, 122.

¹⁹ M e n c e l, jw. s. 408.

²⁰ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 119.

²¹ S t u d n i c k i, jw. s. 25.

²² M e n c e l, jw. s. 406.

²³ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 118 n.

Wizytacja Dymidowicza z 1810 r. stwierdza, że w 1805 r. gimnazjum opolskie miało dochody stałe i niestałe. Na dochód stały składał się procent od sumy 7 tys. zł lokowanej na dobrach Opoła, tzw. lubomiriana, który to procent wynosił 350 zł rocznie oraz procent od sumy 1000 zł, tzw. lisyeciona, i drugiej - 250 zł, tzw. cielmiecjana, lokowanej na synagodze opolskiej. Z tych dwóch ostatnich sum procent roczny wynosił 62 zł i 30 kr. Ogółem dochód stały liczył 412 zł i 30 kr. W tym samym roku na dochód niestały składały się m.in. sumy z pól, ogrodów i łąk, z dziesięcin pieniężnych i w naturze, od 6 krów, 1 domu najemnego, jarmarcznego, przychodów kościelnych zwanych iura stolae, podzwonnego i innych. Suma dochodów niestałych wynosiła 2251 zł i 45 kr. Ponadto dochodziły jeszcze dochody z sum bez procentu, lokowanych na rzecz zgromadzenia, szpitala opolskiego, suma "lubomiriana" na rzecz szpitala opolskiego lokowana na dobrach Potycz. Ogółem suma bez procentu wynosiła 13 500 zł²⁴. W związku z tym, że władze postanowiły zmniejszyć dotacje z funduszy edukacyjnych na utrzymanie szkoły, wprowadzono obowiązkową opłatę od uczniów we wszystkich gimnazjach Galicji. W wyniku tego postanowienia uczniowie w gimnazjum opolskim musieli wpłacać w roku szkolnym 1808/1809 po 6 zł do funduszu szkolnego²⁵.

Według politycznej ustawy szkolnej z roku 1805 obowiązywały także w Galicji szkoły trywialne czyli elementarne. Uczono w nich, oprócz religii, także czytania, pisania i rachunków w języku polskim i niemieckim. Głównym zadaniem tego typu szkoły było przyswojenie młodzieży języka niemieckiego jako państwowego i wychowanie jej w duchu lojalności i wierności dla monarchy i panującej dynastii²⁶.

Obowiązek zorganizowania szkół trywialnych spoczywał na miejscowych proboszczach, którzy jednocześnie sprawowali funkcję ich opiekunów. W Opolu działała szkoła trywialna, w której uczył organista²⁷. Szkoła trywialna w Opolu istniała przez cztery lata. Kres jej działalności położyła wojna 1809 r. Nie jesteśmy również w stanie stwierdzić, czy przed rokiem 1805 istniała w Opolu szkoła elementarna. Możemy tylko przypuszczać, że szkoła trywialna powstała z przekształcenia dotychczas istniejącej szkoły elementarnej. Nie dysponujemy również danymi, które informowałyby nas o środkach utrzymania nauczyciela oraz o liczbie uczących się w niej dzieci.

---

²⁴ Tamże s. 119-120.

²⁵ M. J a r o s z e w i c z. Polacy pod rządem austriackim na początku XIX wieku. "Biblioteka Warszawska" 3:1913 s. 575 n.

²⁶ D o b r z a ń s k i. Ze studiów s. 61 n.; M e n c e l, jw. s. 397; T. F i u t o w s k i. Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porzobiorowej. Lwów 1913 s. 18-22.

²⁷ D o b r z a ń s k i. Ze studiów s. 64.

2. Księstwo Warszawskie i Królestwo Kongresowe (1810-1833)

Po wybuchu wojny francusko-austriackiej do Opolą wkroczyły w maju 1809 r. wojska Księstwa Warszawskiego. Zajęły one konwikt, w którym urządzono magazyn wojskowy i piekarnię. Uczniowie musieli mieszkać z żołnierzami²⁸. Liczba uczącej się młodzieży w gimnazjum opolskim spadła do 79. Bywały również wypadki, że niektórzy uczniowie starszych klas zaciągali się do wojska²⁹.

Na opanowanych terenach zorganizowano wkrótce polską administrację podległą bezpośrednio Napoleonowi. Sprawami szkolnictwa zajęła się Komisja Dozoru Edukacji przy Rządzie Centralnym, a w terenowych urzędach administracyjnych wydziały edukacyjne. Sytuacja w szkolnictwie była trudna. Groziło mu rozprzężenie. By temu zapobiec, Rząd Centralny wprowadził w nim tylko konieczne zmiany. Dotyczyły one przede wszystkim języka polskiego. "Językowi polskiemu zwrócone ma być pierwszeństwo - głosiło zarządzenie władz - a wszystkie nauki, o ile być może, dawane będą w języku polskim"³⁰.

1 IV 1810 r. szkolnictwo w nowych departamentach (Nowej Galicji) przejęła Izba Edukacyjna, która z początkiem roku szkolnego 1810/1811 zaczęła stopniowo wprowadzać w życie w 4 nowych departamentach nowego typu szkoły wydziałowe. Nie dotyczyło to jednak szkół pijarskich. Dopiero 6 VIII 1811 r. Izba Edukacyjna zwróciła się do prowincjała pijarów "przesyłając mu plany na szkoły wydziałowe, według których nauki mają być dawane we wszelkich szkołach będących pod ich dozorem"³¹.

Pod koniec 1811 r. lub na początku 1812 r. szkoła w Opolu (dawne gimnazjum) przekształcona została na szkołę wydziałową. Trudno jednak jest określić ścisłą datę przemianowania, gdyż nie zachowały się akta szkolne z tego okresu. Najwcześniejsza wzmianka źródłowa świadcząca o istnieniu szkoły wydziałowej w Opolu pochodzi z 30 IX 1814 r.³² Do tego roku (czasami i po 1814 r.) w zachowanych źródłach (bardzo zresztą nielicznych) szkoła opolska określana była jako "szkoła xx. pijarów w Opolu"³³.

Według nowej organizacji, na czele szkoły wydziałowej w Opolu, tak jak i za czasów austriackich, stał rektor, a jego zastępcą był prefekt. Rektorem po reorganizacji pozostał

---

²⁸ M e n c e l, jw. s. 408.

²⁹ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 149.

³⁰ D o b r z a ń s k i. Odbudowa szkolnictwa s. 36.

³¹ Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807-1812. Zebrał i wstępem poprzedził Zygmunt Kukulski. Lublin 1931 s. L.

³² Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: WAPL]. Szkoła Obwodowa w Opolu [dalej: Sz. O. w Op.] sygn. 2. Dyrekcja Edukacji Publicznej do księdza rektora szkoły wydziałowej w Opolu. Warszawa 30 września 1814 s. 9.

³³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 2 i 3.

nadał ks. Erazm Sokołowski. Trudno jest niestety ustalić, kiedy rozpoczęło się jego urzędowanie jako rektora. Wiadomo tylko, że był już rektorem w roku 1810 - jak podaje wizytacja Michała Dymitrowicza³⁴. Funkcję tę ks. Sokołowski pełnił do roku 1822³⁵. Następcą ks. E. Sokołowskiego był ks. Paulin Siekierzyński, mianowany rektorem 4 VIII 1822 r. i pozostawał nim aż do roku 1833, tj. do chwili zamknięcia szkoły wydziałowej³⁶. Natomiast funkcję prefekta pełnili kolejno: ks. Zygmunt Wiśniewski³⁷ (w roku szkolnym 1809/1810), ks. Edmund Andraszek³⁸ (1813/1814), ks. Benedykt Janczyński³⁹ (1818/1819), ks. Dionizy Modliński⁴⁰ (1819/1820-1823/1824), ks. Józef Czubaszek⁴¹ (1825/1826-1827/1828), ks. Antoni Leister⁴² (1828/1829-1829/1830). Ostatnim prefektem, którego nazwisko udało się nam ustalić, był ks. Piechowski⁴³. Był on prefektem między 1830 a 1833 r. Dokładniejszych danych brak. Nie udało się ustalić prefektów w latach szkolnych 1810/1811-1812/1813, 1814/1815-1817/1818, 1824/1825. Można tylko stwierdzić, że w 1830 r. funkcję prefekta (będąc równocześnie rektorem) pełnił ks. Paulin Siekierzyński⁴⁴.

Szkoła w Opolu (dawne gimnazjum) podlegała od 1810 r. dozorowi powiatowemu; prezesem tego dozoru z urzędu był podprefekt powiatu kazimierskiego, podległy prezesowi dozorów szkolnych w departamencie, na czele którego stał prefekt. W każdym dozorze znajdowała się reprezentacja duchowieństwa i społeczeństwa w osobach "znakomitych obywateli"⁴⁵.

---

³⁴ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 123.

³⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół z wizytacji odbytej 7 i 8 czerwca 1822 r. w szkole wydziałowej w Opolu s. 8; "Nowy Kalendarzyk Polityczny" [dalej: NKP] na rok 1819 s. 147; NKP na rok 1820 s. 114; NKP na rok 1821 s. 114; NKP na rok 1822 s. 119.

³⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Lista stanu służby ks. Paulina Siekierzyńskiego z dnia 30 czerwca 1837 r. s. 46.

³⁷ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 123.

³⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 54. Cenzura klasy drugiej w roku szkolnym 1813/14 s. 1; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 55. Cenzura klasy trzeciej w roku szkolnym 1813/14 s. 1, 39.

³⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji odbytej 2 i 3 lipca 1819 r. s. 1; tamże. Protokół wizytacji odbytej 12 lipca 1820 r. s. 4.

⁴⁰ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji odbytej 7 i 8 czerwca 1822 s. 8; tamże. Protokół wizytacji odbytej 24 lipca 1824 s. 11; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 67. Alfabetyczna lista uczniów klasy trzeciej z półrocza pierwszego 1819/20 s. 13; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 68. Księga cenzury klasy drugiej z pierwszego półrocza 1819/20 s. 9; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 69. Księga cenzury klasy trzeciej z roku 1820/21 s. 2.

⁴¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji odbytej 9 i 10 lipca 1827 r. s. 17; tamże. Protokół wizytacji odbytej 12-14 lipca 1828 r. s. 20; WAPL. Komisja Województwa Lubelskiego [dalej: KWL] sygn. 308. Minister przydujący w KRZWR i OP do rektora szkoły wydziałowej w Opolu. Warszawa 12 czerwca 1826 k. 55 v.

⁴² NKP na rok 1829 s. 168; NKP na rok 1830 s. 184.

⁴³ W. D j a k o w. Piotr Sciegienny i jego spuścizna. Warszawa 1972 s. 45.

⁴⁴ Encyklopedia wychowania. T. 8. Warszawa 1912 s. 341.

⁴⁵ W. G o r z y c k i. Oświata publiczna w Księstwie Warszawskim i organizacje władz i funduszków. W: Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. T. 1 z. 2. Lwów-Warszawa 1921 s. 59.

W okresie Księstwa nie widzimy w Opolu dozoru szkolnego prefekta lub podprefekta nad byłym gimnazjum austriackim. Wszelkie decyzje Izby, a następnie Dyrekcji Edukacyjnej były przekazywane rektorowi bezpośrednio, a nie za pośrednictwem prefekta lub podprefekta w Kazimierzu. Podobnie przedstawiała się sytuacja z dozorem w Opolu do roku 1819.

Strukturę i kompetencję władz wojewódzkich ujęto szczegółowo w akcie z 3 II 1816 r.⁴⁶ Akt ten stwierdza, że najwyższą władzą m.in. oświecenia publicznego w województwie (w Królestwie gubernie przekształcono na województwa) jest Komisja Wojewódzka. W ramach Komisji sprawami oświecenia miał się zająć "wydział wyznań religijnych i oświecenia publicznego". Nadzór tego wydziału obejmował fundusze religijne, szkoły i pensje, wyposażenie, opiekę nad bibliotekami m.in. szkolnymi.

Od roku 1819 zauważa się wzrost zainteresowania szkołą wydziałową w Opolu Komisji Województwa Lubelskiego (dalej KWL), która prawie co roku oddelegowywała swego wizytatora. W ciągu 15 lat, to jest od roku 1819 do 1833, KWL przeprowadziła 11 wizytacji. Wizytatorami w Opolu z ramienia Komisji w ciągu tych lat byli: Józef Kossakowski⁴⁷, Onyszkiewicz⁴⁸, J. Lipiński⁴⁹, Andrzej Smolikowski⁵⁰, oraz Onufry Lewocki⁵¹. Ponieważ szkoła ta prowadzona była przez pijarów, podlegała dozorowi prowincjonała pijarów (w 1820 i 1821 r. wizytowana była przez prowincjonała ks. Kajetana Kamińskiego)⁵².

Przy szkole wydziałowej w Opolu istniał "dozór miejscowy", ale nie znane są jego kompetencje i formy działania. Dozór ten był kilkuosobowy, o czym mówi wzmianka z roku 1818 w piśmie przysłanym przez KWL, "żeby rektor podał Komisji członka jednego z dozoru miejscowego, który miałby moc dawania świadectwa ubóstwa uczniów"⁵³.

Z instrukcji⁵⁴ z 1823 r. wynika, że powinien być powołany do dozoru nad szkołą kurator szkoły, który mógłby ingerować we wszelkie "czynności szkoły". Jednak urząd

---

⁴⁶ Dziennik Praw Królestwa Polskiego t. 2 s. 31 n.

⁴⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 2 i 3 lipca 1819 r. s. 1; tamże. Protokół wizytacji odbytej 16 i 17 maja 1821 s. 6; tamże. Protokół wizytacji odbytej 24 i 25 lipca 1823 s. 9.

⁴⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 13 lipca 1820 r. s. 4.

⁴⁹ Tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 7 i 8 czerwca 1822 r. s. 8.

⁵⁰ Tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 5-7 lipca 1825 r. s. 14; tamże. Protokół wizytacji z 9 i 10 lipca 1827 s. 17; tamże. Protokół wizytacji z 12-14 lipca 1828 r. s. 10; tamże. Protokół wizytacji z 14, 15 lipca 1830 s. 22; tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej z 8 i 9 lipca 1832 s. 23.

⁵¹ Tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 21 lipca 1824 r. s. 11.

⁵² Tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 25 kwietnia 1820 r. s. 3; tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 19 maja 1821 r. s. 7.

⁵³ WAPL. Sz. w Op. sygn. 2. KWL do rektora szkoły wydziałowej w Opolu. Lublin 8 kwietnia 1818 r. s. 7.

⁵⁴ Instrukcje wskazujące obowiązki i stosunki pomiędzy osobami władzy dozorczej szkolnej i osobami wydziału naukowego zachodzące, Warszawa 25 września 1823 r.

taki nie został powołany. We wszelkich sprawach szkolnych decydował rektor, który był równieżrektorem zgromadzenia pijarów w Opolu.

Plan edukacji publicznej w roku 1810 przewidywał, że w szkołach wydziałowych powinno być zatrudnionych czterech profesorów i trzech nauczycieli. Przewidziany również był w szkole weteran (tzn. były żołnierz) do prowadzenia musztry⁵⁵. Wynika z tego, że grono uczących, składające się z nauczycieli i profesorów (rektor był pierwszym profesorem), powinno się składać z siedmiu osób. W Opolu jednak ściśle tego nie przestrzegano, np. w roku szkolnym 1813/1814 w pierwszym półroczu było 15 nauczycieli nie licząc rektora, a w roku 1818/1819 - 10 nauczycieli. W następnym roku stan obniża się do sześciu uczących, później stopniowo rośnie. W ostatnich latach przed powstaniem listopadowym grono uczących wraz zrektorem liczyło 10 osób. Wiesław Śladkowski⁵⁶ podaje nieściśle dane o liczbie nauczycieli w roku 1823. W szkole wydziałowej w Opolu miało w tym czasie być zatrudnionych 6 nauczycieli, podczas gdy w rzeczywistości było ich ośmiu (zrektorem)⁵⁷.

Na podstawie przeprowadzonych badań nie jesteśmy w stanie stwierdzić, którzy nauczyciele mieli tytuły profesorów, a którzy nauczycieli. Możemy mieć tylko pewność, że profesorami zawsze byli rektorzy i prefekci opolskiej szkoły wydziałowej. Do roku 1819 wszyscy uczący w tej szkole podawali się za profesorów, a od roku 1819 tytułu tego używali tylko rektorzy oraz prefekci. Większa liczba uczących w szkole opolskiej w stosunku do szkół wydziałowych będących w rękach świeckich w okresie Księstwa i Królestwa do 1833 r. wynikała prawdopodobnie z tego, że opolska szkoła wydziałowa prowadzona była przez pijarów. Dzięki temu rektor mógł powołać dowolną liczbę członków swego zgromadzenia na nauczycieli, odciążając ich tym samym od dużej ilości zajęć.

Nowi nauczyciele przed objęciem obowiązków w szkole opolskiej musieli składać przysięgę wierności cesarzowi i jego następcy - do 1826 r. w Lublinie, a następnie w Opolu Lubelskim w obecności burmistrza miasta⁵⁸.

W roku szkolnym 1813/1814 oraz w latach 1818/1819-1831/1832 (do tych lat mamy kompletne dane) w szkole opolskiej uczyło 55 nauczycieli (wraz z rektorami i prefektami). Z tej liczby 29 (53%) to klerycy i księża, którzy należeli do zgromadzenia pijarów. Pozostałą grupę 26 osób (47%) stanowili nauczyciele świeccy.

---

⁵⁵ Źródła do dziejów s. 524 i 616.

⁵⁶ Ś l a d k o w s k i, jw. s. 519.

⁵⁷ Nauczycielami byli wówczas: Józef Chełmiński, Marcin Cieślikowski, Józef Czubaszek, Ignacy Komorowski, Dionizy Modliński, Tomasz Niebrzydowski, Mateusz Piechowski oraz rektor Paulin Siekierzyński.

⁵⁸ WAPL. KWL sygn. 308. Pismo KWL do ks. Siekierzyńskiego rektora szkoły opolskiej, Lublin 4 marca 1826 k. 22.

W gronie nauczycieli szkoły wydziałowej w Opolu panowała atmosfera zgody. Wzajemne stosunki układały się harmonijnie. Postępowanie z młodzieżą nacechowane było życzliwością. W ocenie jej nie było surowości, przeważała łagodność. Na to zwracał uwagę wizytator Onufry Lewocki w czasie trzydniowej wizytacji w szkole w lipcu 1828 r.⁵⁹ Umożliwiało to wychowawcom pracę i roztoczenie należytej opieki nad poszczególnymi wychowankami podczas nauki szkolnej i w domu. Obowiązkiem bowiem każdego nauczyciela było zwracać uwagę na zachowanie się i pilność ucznia nie tylko w szkole, ale i poza nią. W tym celu w myśl przepisów członkowie grona nauczycielskiego odwiedzali uczniów w ich mieszkaniach, a swoje uwagi notowali w specjalnym do tego celu przeznaczonym zeszycie, który przechowywali rodzice względnie opiekunowie dziecka⁶⁰.

Nauczyciele szkoły wydziałowej, a szczególnie rektor, ks. P. Siekierzyński, otrzymali liczne pochwały za gorliwość i starania w podniesieniu poziomu nauczania i wychowania. Mimo to wizytator Onufry Lewocki równocześnie stwierdził, że w pierwszych klasach "postęp nauki nie okazał się jeszcze w takim stopniu i w takiej liczbie uczniów jakoby życzyć się należało⁶¹. Szczególnie w 1825 r. wizytator Lewocki wyrażał swe niezadowolenie z wy-chowania oraz postępów młodzieży w nauce, zwłaszcza w klasie pierwszej. Za nieodpowiedni stan nauk w klasie pierwszej winy nie ponosili nauczyciele; tych chwali za ich gorliwość. Przyczyny, jego zdaniem i zdaniem uczących, leżały głównie w niedokładnym przygotowaniu uczniów w szkole elementarnej, która źle funkcjonowała i miała duże przerwy w prowadzeniu nauki. W czasie wizytacji okazało się, że w klasie pierwszej znaczna liczba uczniów ze względu na swój stopień rozwoju powinna być znajdować się jeszcze w szkole elementarnej. Celem podniesienia poziomu nauczania wizytator, poza wskazaniem dydaktycznymi, zalecił zaostrzyć wymagania z poszczególnych przedmiotów na egzaminach wstępnych i w ciągu roku szkolnego.

Szkoła wydziałowa w Opolu do roku 1819 składała się z trzech klas. Klasę pierwszą poprzedzała jednak klasa początkowa, której zadaniem było przygotowanie uczniów do klasy pierwszej. Charakter klasy przygotowawczej był zbliżony do podobnej klasy z czasów zaboru austriackiego. Uczono w niej do 1819 r. przedmiotów przewidzianych programem, tj. języka polskiego, arytmetyki, religii, kaligrafii oraz - dodatkowo - języka łacińskiego⁶², którego nie uwzględniono w tym programie. Po roku szkolnym

---

⁵⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 12-14 lipca 1828 r. s. 20 n.

⁶⁰ D o b r z a ń s k i. Książd Piotr Sciegienny s. 255.

⁶¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji Onufrego Lewockiego z lat 1825, 1827, 1828, 1839, 1832 s. 14-25.

⁶² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 61. Cenzura klasy początkowej 1818/19 s. 2. Łaciny uczył Głębski.

1818/1819 zniesiono klasę początkową i na jej miejsce wprowadzono klasę pierwszą - przy nauczaniu czteroklasowym⁶³.

Wewnętrzne urządzenie szkół wydziałowych nastąpiło 6 X 1812 r.⁶⁴ Nauczanie w szkołach wydziałowych miało obejmować następujące przedmioty: język polski, język francuski, język niemiecki, język łaciński, historię powszechną, historię Polski, geografie, arytmetykę, geometrię, historię naturalną, fizykę, technologię, konstytucję Księstwa, kaligrafię, rysunki i naukę religii⁶⁵.

W Opolu w roku szkolnym 1813/1814 w planie zajęć w stosunku do wytycznych były rozbieżności. Nie uczono technologii ani konstytucji Księstwa, uczono zaś ponadprogramowo języka greckiego⁶⁶. Technologię w programie uwzględniono dopiero w roku szkolnym 1818/1819 i obowiązywała ona do roku szkolnego 1828/1829⁶⁷. W następnych latach, do roku 1833, program nauki w szkole wydziałowej uległ tylko niewielkim zmianom. W roku szkolnym 1819/1820 wprowadzono zajęcia z konstytucji⁶⁸. Zajęć tych w następnych latach nie spotykamy w programie nauczania, gdyż w "wewnętrznym urządzeniu szkół" z 8 VI 1820 r. przedmiot ten nie występuje⁶⁹. Podobnie sytuacja przedstawia się z językiem francuskim, który od roku szkolnego 1823/1824 nie jest uwzględniony w programie opolskiej szkoły wydziałowej⁷⁰. Mylnie informuje nas Z. Młynarski i M. Tyrowicz o tym, jakoby ks. P. Sciegienny uczył w Opolu języka francuskiego po roku 1827. Ks. P. Sciegienny uczył w Opolu: języka polskiego, łaciny, arytmetyki, fizyki, geografii, historii naturalnej, religii, historii powszechnej i historii Polski⁷¹. W latach szkolnych 1823/1824 - 1828/1829 uczono mineralogii⁷², a od roku 1828/1829 chemii⁷³. Języka greckiego z przerwami uczono

⁶³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 60. Cenzura klasy początkowej 1818/19 s. 1, 15.

⁶⁴ J. K u c h a r z e w s k i. Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty. Warszawa 1914 s. 24.

⁶⁵ Źródła do dziejów s. 560.

⁶⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 55. Cenzura uczniów klasy drugiej z pierwszego półrocza 1819/20 s. 2, 10.

⁶⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 62. Cenzura klasy pierwszej 1818/19 s. 1, 41; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 125. Cenzura klasy czwartej 1828/29 s. 1.

⁶⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 68. Księga cenzury klasy drugiej 1819/20 s. 2, 10.

⁶⁹ K u c h a r z e w s k i, jw. s. 24.

⁷⁰ Od tego roku szkolnego, tj. od 1823/24, w aktach cenzury przedmiot ten już nie występuje.

⁷¹ Z. M ł y n a r s k i. Z dziejów polskiej demokracji. Warszawa 1949 s. 83; M. T y r o w i c z. Sprawa ks. Piotra Sciegiennego. Warszawa 1948. W naszej pracy przyjmujemy pisownię "Sciegienny", a nie "Ściegienny", jako bardziej poprawną. Por. S. L i t a k. Jeszcze w sprawie Piotra Sciegiennego. W: Państwo. Kościół. Niepodległość. Pod red. J. Skarbka, J. Ziółka. Lublin 1986.

⁷² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 89. Cenzura klasy czwartej 1823/24 s. 1; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 125. Cenzura klasy czwartej 1828/29 s. 1.

⁷³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 125. Cenzura klasy czwartej 1828/29 s. 1; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 147. Cenzura klasy czwartej 1831/32 s. 1, 3.

do roku 1819/1820⁷⁴. Ostatnią zmianą w programie do 1833 r. było wprowadzenie w roku 1831/1832 mechaniki⁷⁵.

Rok szkolny 1830/1832 nie był normalnym rokiem nauki w szkole wydziałowej w Opolu. Pod koniec 1830 r. niektórzy rodzice, wobec niepewnej sytuacji, pozabierali swych synów ze szkoły. Klasy więc były przerzedzone. I tak np. w klasie drugiej z 45 uczniów pozostało do drugiego półrocza 28, w trzeciej z 25 zostało 14⁷⁶. W grudniu 1830 r. naukę w szkole przerwano, gdy do Opolą wkroczył oddział powstańczy gen. G. Ramorina. Urządzono wówczas w zabudowaniach szkoły lazaret (szpital wojskowy). Personel nauczycielski szkoły wydziałowej pomagał w jego urządzeniu i funkcjonowaniu. 26 XII 1830 r., w czasie uroczystego poświęcenia kokard powstańczych, krótką mowę wygłosił ks. Piotr Sciegienny, nauczyciel szkoły wydziałowej, który nawoływał i zachęcał słuchaczy do powstania⁷⁷. Na-stroje te udzieliły się pewnej części uczniów. 22 I 1831 r. Komisja rządowa zaleciła rektorowi szkoły, żeby broń i ładunki zabrane z arsenału przez uczniów jak najszybciej zostały im odebrane⁷⁸. Nauka w szkole wydziałowej opolskiej rozpoczęła się dopiero w marcu 1831 r.⁷⁹ Pismem z 19 IX 1832 r. Dyrekcja Wychowania zawiesiła naukę w opolskiej szkole wydziałowej w roku szkolnym 1832/1833⁸⁰. 19 IX 1833 r. decyzją KRzSW i OP szkoła została zamknięta⁸¹.

Brak źródeł informujących o pochodzeniu społecznym nauczycieli. Dysponujemy tylko danymi dotyczącymi liczby uczącej się w tej szkole młodzieży od 1820 r.⁸²

Na utrzymanie szkoły w Opolu w okresie Księstwa Warszawskiego w roku szkolnym 1809/1810 Izba Edukacyjna przeznaczyła 5 tys. zł. Był to jednak fundusz przeznaczony tylko na utrzymanie grona nauczycielskiego⁸³.

---

⁷⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 55. Cenzura klasy drugiej 1813/14 s. 3; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 68. Cenzura klasy drugiej 1819/29 s. 2, 10.

⁷⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 147. Cenzura klasy czwartej 1831/32 s. 1, 3.

⁷⁶ D o b r z a n i s k i. Książd Piotr Sciegienny s. 259 n.

⁷⁷ D j a k o w, jw. s. 45, 366.

⁷⁸ WAPL. KWL sygn. 308. Pismo KRzWR i OP do rektora szkoły wydziałowej XX Pijarów w Opolu. Warszawa 22 stycznia 1831 k. 506.

⁷⁹ Tamże. Pismo KRzSWR i OP do rektora szkoły wydziałowej XX Pijarów w Opolu. Warszawa 3 kwietnia 1832 k. 566.

⁸⁰ Tamże. Pismo Dyrekcji Wychowania do rektora szkoły wydziałowej w Opolu. Warszawa 19 września 1832 k. 607.

⁸¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 11 stycznia 1834 r. s. 22; WAPL. Gimnazjum Województwa Lubelskiego [dalej: GWL] sygn. 631. Akt uroczysty zakończenia roku szkolnego 1833/34; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 43. Pismo S. Wilczopolskiego do KWL. Opole 9 kwietnia 1835 s. 4.

⁸² Liczba uczniów szkoły wydziałowej w Opolu w latach 1820-32: w roku 1820/21 - 82 uczniów, 1821/22 - 88, 1822/23 - 114, 1823/24 - 127, 1824/25 - 132, 1825/26 - 144, 1826/27 - 145, 1827/28 - 147, 1828/29 - 130, 1829/30 - 141, 1830/31 - 137, 1831/32 - 109.

⁸³ Wizytacja szkół s. 148.

W 1811 r., według Kukulskiego, Izba udzieliła specjalnej pomocy finansowej dla 11 szkół (średnich) pijarskich. Wśród nich była też szkoła opolska⁸⁴. Nie znamy jednak wysokości udzielonej tej szkole pomocy. W końcu 1810 r. podwyższono fundusze na szkoły wydziałowe do 13 210 zł⁸⁵. Na utrzymanie w okresie Królestwa łożyła KRzWR i OP za pośrednictwem klasy KWL⁸⁶. Sumy tej nie udało się ustalić. Opłaty pobierane od uczniów przeznaczone były w całości na reperację "budynku szkolnego, na laboratoria, bibliotekę, gabinety i inne potrzeby"⁸⁷. Nie wszyscy uczniowie uiszczali opłaty. Zwolnieni byli ci, którzy posiadali świadectwo ubóstwa.

Sam fakt istnienia szkoły elementarnej w Opolu w czasie Księstwa jest trudny do stwierdzenia, ponieważ występują braki w podstawie źródłowej. Pierwszą pewną informację mamy z wizytacji J. Kossakowskiego, odbytej w 1823 r.⁸⁸ Szkoła elementarna mieściła się w gmachu szkoły wydziałowej, a dozór nad nią sprawował proboszcz parafii opolskiej⁸⁹. Proboszczem w tym czasie zawsze był rektor zgromadzenia Pijarów, będący zarazem rek-torem szkoły wydziałowej. Ówczesnym proboszczem był ks. Paulin Siekie-rzyński. Do szkoły uczęszczali zarówno chłopcy, jak i dziewczęta. W 1824 r. nauki pobierało 36 uczniów i 22 uczennice, a w roku następnym ogółem było 55 uczniów. Nauczycielem był Stanisław Kowalewski, który ukończył Instytut Puławski dla nauczycieli szkół elementarnych⁹⁰. Wizytacja zaś O. Lewockiego z lipca 1828 r. podaje, że szkoła elementarna w Opolu już nie istnieje i z tego powodu nie ma gdzie przygotować młodzieży do klasy pierwszej szkoły wydziałowej.

Na utrzymanie nauczyciela łożono 500 zł rocznie ze składek mieszkań-ców Opola⁹¹. Zadaniem tej szkoły, według wizytatora O. Lewockiego, było przygotowanie uczniów do klasy pierwszej szkoły wydziałowej, ale roli tej według wizytatora szkoła w pełni nie spełniała⁹². Przyczyna tkwiła z pewnością w tym, że uczniowie nie mieli dostatecznej liczby podręczników do nauki⁹³. Na podstawie wizytacji Lewockiego możemy

---

⁸⁴ Źródła do dziejów s. LIX.

⁸⁵ Tamże s. 616.

⁸⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 2. Kopia. Książce Namiestnik Królestwa w Rządzie Stanu. Warszawa 19 grudnia 1821 s. 183.

⁸⁷ Tamże s. 184.

⁸⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 24 i 25 lipca 1823 r. s. 10

⁸⁹ Tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 24 lipca 1824 r. s. 14.

⁹⁰ Kowalerski. WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 5-7 lipca 1825 s. 17.

⁹¹ Patrz przypis 89.

⁹² Tamże. Protokół wizytacji szkoły wydziałowej w Opolu odbytej 12-14 lipca 1828 r. s. 20.

⁹³ Zob. przyp. 89.

wnioskować, że szkoła elementarna była w pewnym sensie przedłużeniem szkoły początkowej przy szkole wydziałowej. Wobec tego słuszne wydaje się twierdzenie, że szkoła elementarna powstała w roku szkolnym 1819/1820, gdyż w roku 1819 zniesiono szkołę początkową. Prawdopodobnie w 1829 r. szkoła elementarna po rocznej przerwie wznowiła działalność; trwała ona jednak bardzo krótko, gdyż z chwilą wybuchu powstania listopadowego w roku 1830 została zamknięta⁹⁴.

3. *Po powstaniu listopadowym (1833-1848)*

Po upadku powstania sprawa szkolnictwa regulowała tymczasowa ustawa z roku 1833, mająca obowiązywać przez jeden rok. Faktycznie jednak funkcjonowała aż do roku 1840. Nowa ustawa podporządkowała szkoły elementarne inspektorom nowo utworzonych szkół obwodowych. Zwierzchnikami ich zostali ustanowieni dyrektorzy gimnazjów wojewódzkich, podlegający z kolei Radzie Wychowania Publicznego⁹⁵.

Szkoła Obwodowa w Opolu powstała 20 VIII 1833 r., tj. następnego dnia po zamknięciu szkoły wydziałowej⁹⁶. Błędne dane na temat czasu powstania szkoły obwodowej w Opolu daje J. Kalinowski⁹⁷, który twierdzi, że od roku 1815 istniała w Opolu szkoła obwodowa. Nauczyciele otrzymali nominacje już 15 VI 1833 r. Czas od 20 VIII do 1 X 1833 r. władze uznały za okres przygotowawczy. W tym czasie przyjmowano każdego ucznia ze świadectwem szkolnym z byłych szkół wydziałowych do tej klasy w szkole obwodowej, z której świadectwo szkolne w szkole wydziałowej uzyskał. Po upływie czterdziestu dni przygotowawczych uczeń zyskiwał automatycznie możliwość uczenia się w klasie wyższej. Uroczyste zaś otwarcie pierwszego roku nauki w szkole obwodowej w Opolu nastąpiło 1 X 1833 r.⁹⁸

W myśl postanowień Rady Wychowania Publicznego, szkoły elementarne obwodu zamojskiego podlegały inspektorowi szkoły obwodowej w Opolu⁹⁹. Na terenie obwodu zamojskiego w 1834 r. szkoły elementarne działały w Biłgoraju, Józefowie,

---

⁹⁴ Archiwum Diecezjalne w Lublinie [dalej: ADL] sygn. Rep 60. VIII. 1. Dziekan chodelski do konsystorza Jeneralnego diecezji lubelskiej. Chodel 3 marca 1834 k. 199.

⁹⁵ WAPL. GWL sygn. 104. Kopia. Organizacja Rady Wychowania Publicznego s. 105 n.

⁹⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 11 stycznia 1834 s. 22; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 43. Pismo S. Wilczopolskiego do KWL. Opole 9 kwietnia 1835 k. 4; WAPL. GWL sygn. 631. Akt uroczysty zakończenia roku szkolnego 1833/34 w szkole obwodowej w Opolu.

⁹⁷ J. K a l i n o w s k i. Pierwsza w Polsce szkoła rzemieślnicza, "Mówią Wieki" 1978 nr 11 s. 36.

⁹⁸ WAPL. GWL sygn. 104. Druk. KRzSWD i OP Wydział Wyznań i Oświecenia. Warszawa 6 sierpnia 1833 s. 81-85; WAPL. GWL sygn. 631. Akt uroczysty zakończenia roku szkolnego 1833/34 w szkole obwodowej w Opolu.

⁹⁹ J. D o b r z a ń s k i. Sprawa rozbudowy szkół elementarnych w województwie lubelskim w latach 1833-1840. "Rocznik Lubelski" 6:1958 s. 147-162.

Tarnogrodzie¹⁰⁰, Frampolu, Goraju, Janowie¹⁰¹, Urzędowie¹⁰², Kraśniku, Szczebrzeszynie¹⁰³. W sumie szkół w obwodzie zamojskim było w 1834 r. bardzo mało, bo tylko 9. W 1835 r. jest ich już 12¹⁰⁴. W następnych latach powstały nowe szkoły elementarne w tym obwodzie, głównie zaś w miastach, gdzie w okresie Powstania szkółki te prze-stały istnieć. Powstała m.in. szkoła w Zamościu, Tomaszowie, Zaklikowie, Krzeszowie, Krasnobrodzie oraz we wsiach Dzierzkowice i Księżomierz¹⁰⁵.

Najwięcej szkół elementarnych było w obwodzie zamojskim w ostatnich dwóch latach istnienia szkoły powiatowej w Opolu, tj. w roku szkolnym 1846/1847 i 1847/1848. Szkół tych było wówczas 16, w tym 14 w miastach, a 2 na wsi¹⁰⁶. Poza szkołami elementarnymi inspektorowi w Opolu podle-gała również szkoła "wyższa płci żeńskiej" w Szczebrzeszynie, założona we wrześniu 1835 r. oraz szkoły rzemieślniczo-niedzielne obwodu zamoj-skiego, które zaczęły powstawać w roku 1835¹⁰⁷.

Pierwsza z nich powstała 14 VI 1835 r. w Szczebrzeszynie. W 1836 r. utworzone zostały szkoły rzemieślniczo-niedzielne w Goraju i Tomaszowie¹⁰⁸. Czwarta i ostatnia szkoła rzemieślniczo-niedzielna w obwodzie zamojskim w okresie, którym się w niniejszej pracy zajmujemy, powstała na początku 1842 r. w Zamościu¹⁰⁹. Od tego roku jest ich niezmiennie cztery. Wszystkie wymienione szkoły elementarne, rzemieślniczo-niedzielne i szkoła elementarna "wyższa płci żeńskiej" w Szczebrzeszynie w okresie letnim wizytowane były przez inspektora z Opoła.

Inspektorem szkoły obwodowej w Opolu w czasie wchodzenia w życie ustawy szkolnej był Stanisław Wilczopolski. Z racji swej funkcji otrzymał on nadzór nad szkołami obwodu zamojskiego. Nie mogąc odmówić przyjęcia obowiązków nadzoru nad

---

¹⁰⁰ ADL sygn. Rep. 60. VIII. 1. Dziekan tarnogrodzki do Konsystorza Jeneralnego w Lublinie. Potok 2 marca 1834 k. 202 v.

¹⁰¹ Tamże. Dziekan foralny dekanatu zaklikowskiego do konsystorza diecezji lubelskiej. 6 marca 1834 k. 208.

¹⁰² Tamże. Wykaz kościołów i szkółek elementarnych w obrębie miasta i parafii Urzędów. Urzędów 5 marca 1834 k. 211.

¹⁰³ Tamże. Proboszcz parafii Kraśnik do dziekana foralnego urzędowskiego. Wykaz kościołów i szkół w obrębie miasta Kraśnika. Kraśnik 8 marca 1834 k. 313 v.

¹⁰⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 24-27 lipca 1835 s. 31.

¹⁰⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 49. Wykaz obejmujący wiadomości o ilości szkół elementarnych w obwodzie zamojskim. Opole 18 marca 1840 s. 12-14 n.; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Wyszczególnienie statystyczne szkół elementarnych rządowych w powiecie zamojskim za rok szkolny 1846/47 s. 435.

¹⁰⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Sprawozdanie o stanie szkół elementarnych w powiecie zamojskim za rok szkolny 1847/48 s. 513.

¹⁰⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 49. Wykaz obejmujący wiadomości o ilości szkół elementarnych obojej płci, żeńskich, rzemieślniczych i niedzielnych w obwodzie zamojskim. Opole 19 marca 1840 s. 10 n.

¹⁰⁸ Tamże s. 10-14 n.

¹⁰⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 45. Wiadomości o stanie szkół rzemieślniczo-niedzielnych w obwodzie zamojskim za kwartał 2-gi roku szkolnego 1841/42. Opole 28 marca 1842 s. 101.

wyżej wymienionymi szkołami, czynił starania o przydzielenie szkół powiatu tomaszowskiego i tarnogrodzkiego dyrektorowi gimnazjum w Szczepieszynie. Władze jednak na to się nie zgodziły i S. Wilczopolski nadal wizytował szkoły w całym obwodzie¹¹⁰. Opole po powstaniu listopadowym było dalej w powiecie kazimierskim, obwodzie i guberni lubelskiej. Obwód zamojski był obwodem sąsiednim. S. Wilczopolski zwolniony został z obowiązków inspektora we wrześniu 1836 r.¹¹¹ Faktycznie obowiązki swe pełnił do 14 XI 1836 r., tj. do czasu przekazania ich ks. Siekierzyńskiemu na okres tymczasowy do chwili przybycia nowego inspektora¹¹².

Następcą Wilczopolskiego od listopada roku 1836 był Jan Bonifacy Brodowski, dawny wychowanek Uniwersytetu Wileńskiego, który w 1815 r. uzyskał stopień kandydata filozofii. Nominalnie inspektorem w Opolu był już od 12 IX 1836 r.¹¹³

Za inspektoratu J. B. Brodowskiego w styczniu 1840 r. utworzono nowe władze okręgu naukowego warszawskiego¹¹⁴. Nowa ustawa szkolna z 1840 r., reorganizowała najwyższe władze oświatowe Królestwa, tj. podporządkowała je władzom centralnym Cesarstwa. Z niniejszą reorganizacją naczelnych władz oświatowych w Królestwie wiązało się przemianowanie szkół obwodowych na powiatowe. W Opolu i w innych szkołach obwodowych nastąpiło to z początkiem roku szkolnego 1842/1843. Przemianowanie nie pociągało żadnych zmian organizacyjnych w szkole, nadal na czele stał inspektor, z tą jednak różnicą, że nie szkoły obwodowej, lecz powiatowej. W trzy lata później w roku 1845 w całym Królestwie następuje podział szkół powiatowych na filologiczne i realne¹¹⁵. Opolska szkoła powiatowa zostaje szkołą powiatową filologiczną¹¹⁶. Zadaniem szkoły filologicznej było przygotowanie uczniów do pobierania dalszych nauk w gimnazjum¹¹⁷.

Kolejnym - trzecim i ostatnim - inspektorem szkoły powiatowej (do 1842 r. obwodowej) w Opolu został dotychczasowy nauczyciel języka niemieckiego w szkole powiatowej w Hrubieszowie Antoni Leonard. Nominację otrzymał we wrześniu

---

¹¹⁰ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 42. KRzSWD i OP. Warszawa 16 września 1835 s. 30 n.

¹¹¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 41. KRzSWD i OP. Warszawa 12 września 1836 s. 34.

¹¹² Tamże. Wilczopolski do dyrektora gimnazjum wojewódzkiego w Lublinie. Opole 14 listopada 1836 s. 16.

¹¹³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Lista stanu służby Brodowskiego. Opole 30 czerwca 1837 s. 43 n.

¹¹⁴ R. G e r b e r. Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym. Wrocław 1960 s. 41.

¹¹⁵ K u c h a r z e w s k i, jw. s. 298.

¹¹⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Ogólny wykaz instytucji szkolnych zostających pod zwierzchnictwem inspektora szkoły powiatowej w Opolu w roku 1846/47 s. 454 n.

¹¹⁷ K u c h a r z e w s k i, jw. s. 298.

1847 r.¹¹⁸ Leonard pozostał na stanowisku in-spektora do końca istnienia szkoły powiatowej, tj. do końca roku szkolnego 1847/1848¹¹⁹. Formalnie opolska szkoła powiatowa przestała istnieć z dniem 31 VII 1848 r.¹²⁰ Faktycznie jednak została przeniesiona do Warszawy i tam funkcjonowała jako trzecia szkoła powiatowa¹²¹.

Ustawa z 1833 r. przewidywała w szkole obwodowej 8 etatów: 6 dla nauczycieli, 1 dla inspektora i 1 dla murgrabiego szkoły. W grupie 6 nauczycieli występuje również w Opolu dwóch "zastępców nauczycieli". Pracowali oni na tych samych zasadach co nauczyciele. Mieli podobne płace i swoje przedmioty nauczania. Pracowali oni tylko do 1840 r.¹²²

W pierwszym roku po reorganizacji szkoły w Opolu występują braki w kadrze nauczycielskiej: uczy w niej tylko 4 nauczycieli oraz częściowo, w zastępstwie brakujących nauczycieli, zajęcia prowadzi inspektor¹²³. W roku szkolnym 1834/1835 mamy już 7 nauczycieli¹²⁴. Rok szkolny 1836/1837 przynosi ponownie poszerzenie kadry nauczycielskiej o nauczyciela śpiewu kościelnego¹²⁵, a od roku 1839/1840 mamy 9 nauczycieli¹²⁶. W latach 1840-1848 z inspektorem i pisarzem (do 1835 r. murgrabią) pracowało 11 osób na etacie szkolnym.

Wraz z utworzeniem szkoły obwodowej powstała posada murgrabiego. Do obowiązków jego należała pomoc w prowadzeniu szkoły przez inspektora kancelarii. Tymczasowymi murgrabiami byli początkowo Jan Orłowski, a następnie Karol Jutakiewicz¹²⁷. Pierwszym murgrabią na stałym etacie przy szkole obwodowej był Antoni Witecki, który powierzone obowiązki zaczął pełnić z końcem listopada 1833 r. i pozostawał na tym stanowisku do września 1835 r., kiedy to posada murgrabiego została

---

¹¹⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 41. Dyrektor gimnazjum gubernialnego w Lublinie do Brodowskiego inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 20 września 1847 s. 50.

¹¹⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Spis nauczycieli z 3 czerwca 1848 r. s. 630.

¹²⁰ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 15. Inspektor szkoły powiatowej w Opolu do Izby Obrachunkowej w Warszawie. Opole 23 sierpnia 1848 s. 30.

¹²¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 7. Inspektor szkoły powiatowej w Opolu do Czaplickiego inżyniera komunikacji lądowych i wodnych w Józefowie. Opole 31 lipca 1848 s. 493; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Dyrektor gimnazjum gubernialnego w Lublinie do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 9 sierpnia 1848 s. 280.

¹²² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Lista imienna nauczycieli i osób na etacie płatniczym przy szkole obwodowej w Opolu na rok szkolny 1840/41. Opole 18 listopada 1840 s. 131; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Wykaz imienny nauczycieli w szkole obwodowej w Opolu w roku szkolnym 1839/40. Opole 26 lipca 1840 s. 169.

¹²³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Wykaz imienny nauczycieli w szkole obwodowej w Opolu w roku szkolnym 1839/40. Opole 26 lipca 1840 s. 6.

¹²⁴ Tamże. Stan służby składu osób szkoły obwodowej w Opolu za rok 1834/35 s. 22.

¹²⁵ Tamże. Folmularnyj spisok o służbie i dostainstwie uczyłela Sikorskiego. Opole 22 maja 1840 s. 161.

¹²⁶ Tamże. Stan służby składu osób szkoły obwodowej w Opolu w roku 1839/40 s. 117.

¹²⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 42. Inspektor szkoły obwodowej w Opolu do Komisji Spraw Wewnętrznych. Opole 7 grudnia 1833 s. 13.

przemianowana na posadę pisarza¹²⁸. Od tej pory do obowiązków pisarza należeć miało prowadzenie osobiście całej kancelarii szkoły. A. Witecki we wrześniu 1835 r. mianowany został pisarzem. Z uwagi jednak na to, "że tenże nie jest zdolny, jako nie umiejący pisać" został z tej posady zwolniony¹²⁹. Obowiązki po Witeckim objął Wojciech Popkiewicz. Funkcję tę pełnił od lutego 1836 r. do końca roku szkolnego 1844/1845, gdyż za dobre wywiązanie się z obowiązków został powołany na pisarza przy gimnazjum w Lublinie¹³⁰. Kolejnym pisarzem szkoły opolskiej został Wojciech Michalski, dotychczasowy nauczyciel szkoły elementarnej w Wąwolnicy¹³¹. Po przeniesieniu Michalskiego z początkiem listopada na pisarza przy gimnazjum w Łomży¹³², miejsce jego zajął Jan Smoleński. Zajmował tę posadę do końca istnienia szkoły¹³³. Do obowiązków murgrabiego, a następnie pisarza należało również dzwonienie w kościele na codzienną mszę św. dla uczniów szkoły obwodowej¹³⁴.

Na utrzymanie szkoły obwodowej w Opolu Komisja Rządowa przeznaczała kwoty za pośrednictwem Kasy Głównej Województwa Lubelskiego. Kwota w zasadzie wynosiła ok. 23 tys. zł rocznie, a od roku 1841 wypłacano wartość wyżej wymienionej sumy w rublach srebrnych (3451 r.s.)¹³⁵. Oprócz funduszy rządowych inspektor miał do dyspozycji wpisowe od uczniów, którego wysokość była uzależniona od liczby uczących się. Przeciętna wysokość sum wpisowych wynosiła ok. 1800 zł rocznie. Zaraz po powstaniu listopadowym wznowiła swą działalność szkoła elementarna w Opolu, jednak jej żywot był krótki. Nauczycielem był Franciszek Bełcikowski, były powstaniec z okresu walk 1830/1831. W związku z udziałem w powstaniu znalazł się on na liście kandydatów trzeciej kategorii i został z tego powodu zwolniony z posady nauczyciela. Niekorzystną dla F. Bełcikowskiego okolicznością było to, że zaangażował go i wystąpił z wnioskiem o mianowanie nauczycielem ówczesny proboszcz opolski, znany nam już rektor szkoły wydziałowej ks. P. Siekierzyński, który nie budził zaufania władz¹³⁶. Szkoła elementarna wznowiła swą działalność dopiero 3 II 1835 r. Do wznowienia działalności

---

¹²⁸ Tamże. Dyrektor gimnazjum wojewódzkiego w Lublinie do inspektora szkoły obwodowej w Opolu. Lublin 25 listopada 1833 s. 12, 26.

¹²⁹ Tamże. Pismo KRzSWD i OP, Warszawa 1845 s. 59; tamże. Dyrektor gimnazjum gubernialnego do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 27 sierpnia 1845 s. 73.

¹³⁰ Tamże. Stan służby pisarza szkoły powiatowej w Opolu Michalskiego za rok 1844 s. 511.

¹³¹ Tamże. Stan służby pisarza szkoły powiatowej w Opolu Michalskiego za rok 1845 s. 588.

¹³² Tamże.

¹³³ Tamże. Stan służby pisarza szkoły powiatowej w Opolu Jana Smoleńskiego za rok 1847/48 s. 634.

¹³⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Dyżury kościelne w szkole obwodowej w Opolu. Opole 8 października 1834 s. 42.

¹³⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Budżet szkolny obwodowej szkoły w Opolu s. 10, 34, 40, 76.

¹³⁶ D o b r z a ń s k i. Z dziejów walki o szkołę elementarną s. 216; t e n ż e. Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym s. 124.

szkoły elementarnej przyczynił się inspektor S. Wilczopolski, który z racji pełnionej funkcji był również jej opiekunem¹³⁷. Szkoła była prowadzona przez nauczyciela czytania, kaligrafii i rachunków Franciszka Sikorskiego¹³⁸. Nauczycielem religii i moralności był ks. P. Siekierzyński¹³⁹, a od roku szkolnego 1836/1837 ks. Erazm Modliński¹⁴⁰. W roku szkolnym 1837/1838 religii i moralności uczył ks. Wiktor Oborski¹⁴¹, następnie w 1841/1842 ks. Śliwierski¹⁴², a po nim, od roku 1845/1846, ks. Stanisław Płuciński¹⁴³.

Skutkiem wizytacji O. Lewockiego z 1836 r. było wprowadzenie w roku szkolnym 1836/1837 lekcji języka rosyjskiego, które dawał Piotr Aleksandrowski w chwilach wolnych od zajęć w szkole obwodowej, gdzie również pełnił obowiązki nauczyciela tego przedmiotu¹⁴⁴. Od 1837 r. języka rosyjskiego uczył Alexy Sołowiew, nauczyciel szkoły obwodowej, a geografii i historii świętej nauczyciel etatowy tej szkoły F. Sikorski¹⁴⁵. Od początku istnienia szkoły (1835 r.) aż do 1848 r. jej kierownikiem i jedynym płatnym nauczycielem był F. Sikorski. W pierwszych latach istnienia szkoły liczba uczących się w niej dzieci była wysoka: np. w roku 1835 uczyło się 87 dzieci (w tym 35 dziewcząt), podobnie sytuacja przedstawia się w roku 1836, gdy uczęszczało do niej 88 dzieci¹⁴⁶.

Od roku 1838 obserwujemy spadek liczby uczących się dzieci i wyjątkowo stan tej szkółki przekracza liczbę 37 uczniów. Poziom nauki w szkole elementarnej był dobry, o czym mówią wizytacje. Szczególne pochwały otrzymali nauczyciele religii oraz wyżej już wspomniany F. Sikorski. Pewne niedociągnięcia istniały jedynie w pierwszym roku istnienia szkoły, wynikające z braku podręczników oraz nieregularnego uczęszczania dzieci do szkoły¹⁴⁷.

18 II 1835 r. w Opolu założono również szkołę rzemieślniczo-niedzielną. Szkoła ta była prowadzona i kierowana przez Cypriana Kanikowskiego, nauczyciela szkoły

---

¹³⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 45. Dyrektor gimnazjum wojewódzkiego w Lublinie do inspektora szkoły obwodowej w Opolu. Lublin 28 października 1835 s. 33.

¹³⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 24-27 lipca 1835 s. 33; tamże. Protokół wizytacji instytucji naukowych w Opolu odbytej 30-31 maja 1836 s. 36 n.

¹³⁹ Tamże. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 24-27 lipca 1835 s. 34.

¹⁴⁰ Tamże. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 10-11 czerwca 1837 s. 45.

¹⁴¹ Tamże. Protokół wizytacji szkoły obwodowej odbytej 17-18 maja 1838 s. 53.

¹⁴² Tamże. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 5 czerwca 1842 s. 77.

¹⁴³ Tamże. Protokół wizytacji szkoły powiatowej w Opolu, odbytej 9-12 czerwca 1846 s. 90.

¹⁴⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 53. Inspektor szkoły obwodowej a opiekun elementarny w Opolu do dyrektora gimnazjum w Lublinie. Opole 14 lipca 1837 s. 35.

¹⁴⁵ Zob. przyp. 141.

¹⁴⁶ Zob. przyp. 138.

¹⁴⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji instytucji naukowych w Opolu odbytej 30 i 31 maja 1836 s. 36; WAPL. GWL sygn. 631. Protokół wizytacji szkół w Opolu 4-6 lipca 1840 r.

obwodowej¹⁴⁸. Od roku 1835 do 1848 prowadzi ją F. Sikorski¹⁴⁹. Szkoła dzieliła się na dwa oddziały¹⁵⁰. Nadzór i opieka nad tą szkołą należała również do inspektora szkoły obwodowej. Pobierano w niej nauki z zakresu religii i nauki moralnej, czytania, rysunków i kartografii. Religii i nauki moralnej początkowo uczył ks. Erazm Modliński¹⁵¹, dawny prefekt szkoły wydziałowej, a od 1839 r. uczył jej ks. Oborski¹⁵². W roku 1842 nauczania religii podjął się ks. Garczyński¹⁵³, a w roku 1846 prowadził je ks. Antoni Lebedziński¹⁵⁴. Przez kilka pierwszych miesięcy czytania i pisanie uczył Cyprian Kanikowski¹⁵⁵, a po nim - F. Sikorski¹⁵⁶. W 1842 r. spotykamy w tej szkole kolejnego nauczyciela szkoły obwodowej Ksawerego Kuczkowskiego, który prowadził zajęcia rysunków¹⁵⁷. Zajęcia szkolne odbywały się w niedziele i święta¹⁵⁸. Według wizytacji Radomińskiego poziom nauki w szkole w roku 1846 był znacznie wyższy niż w roku jej założenia. Przyczyna niektórych niedociągnięć wynikała ze złej frekwencji uczniów (terminatorów)¹⁵⁹. Liczba uczącej się czeladzi wahała się od 28 do 53¹⁶⁰. Z grona nauczycieli wizytatorzy wyróżniają za "regularność i gorliwość" F. Sikorskiego, kierownika tej szkoły, który uczył bezpłatnie¹⁶¹.

W roku 1847 powstała w Opolu kolejna szkoła: była nią prywatna "szkoła wyższa płci żeńskiej". Założyła ją Honorata Fischer bez potrzebnej w tym wypadku zgody inspektora szkoły powiatowej, którym w tym czasie był J. B. Brodowski. Wobec nalegań inspektora o formalne uregulowanie tej sprawy, upoważnienie takie otrzymała w grudniu 1847 r. z

---

¹⁴⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 27 lipca 1835 s. 34; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 45. Inspektor szkoły obwodowej w Opolu do dyrektora gimnazjum w Lublinie. Opole 20 marca 1837.

¹⁴⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły powiatowej w Opolu odbytej 9-12 czerwca 1846 s. 90.

¹⁵⁰ Zob. przyp. 139.

¹⁵¹ Zob. przyp. 138.

¹⁵² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 3-5 czerwca 1839 s. 62.

¹⁵³ Tamże. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 5 czerwca 1842 s. 77.

¹⁵⁴ Zob. przyp. 149.

¹⁵⁵ Zob. przyp. 138.

¹⁵⁶ Zob. przyp. 153.

¹⁵⁷ Tamże.

¹⁵⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 45. Dyrektor gimnazjum wojewódzkiego w Lublinie do inspektora szkoły obwodowej w Opolu. Lublin 27 lipca 1836 s. 55.

¹⁵⁹ WAPL. GWL vol 631. Protokół wizytacji szkoły w Opolu odbytej 9-12 czerwca 1846.

¹⁶⁰ Dysponujemy niekompletnymi danymi liczbowymi zapisanych uczniów. I tak w roku 1835 było 51 czeladników, 1836 - 53, 1837 - 45, 1838 - 41, 1839 - 48, 1840 - 50, 1842 - 32, 1846 - 28.

¹⁶¹ WAPL. GWL vol 159 i 160. Wyszczególnienie statystyczne szkół rzemieślniczo-niedzielnich w gub. lubelskiej za lata 1845-1864; K. P o z n a n i s k i. Rozwój szkół rzemieślniczo-niedzielnich na Lubelszczyźnie w latach 1833-1864. Nadb. Lublin 1957 s. 135.

rąk inspektora A. Leonarda¹⁶². Prawdopodobnie w roku 1848 szkoła ta z nieznanых nam przyczyn przestała istnieć.

II. Wyposażenie szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Funkcjonowanie szkoły zależało od wielu czynników, wśród których centralne miejsce zajmuje stan budynku szkolnego oraz wyposażenie szkoły w pomoce naukowe.

1. Budynek szkolny

Szkoła obwodowa w Opolu mieściła się, podobnie jak dawne gimnazjum austriackie oraz opolska szkoła wydziałowa w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego, w budynku należącym do zgromadzenia księży pijarów w Opolu¹⁶³. Wyzierżawiono go od ówczesnego proboszcza opolskiego, byłego pijara ks. P. Siekierzyńskiego. Umowa dzierżawna spisywana była każdego roku przez burmistrzów Opolu, reprezentujących Komisję Województwa Lubelskiego. Poza tym dla celów szkolnych dzierżawiono również: 1) jedną salę na biblioteczkę w "gmachu kościelno-proboszczowskim"; 2) mieszkanie dla inspektora w "gmachu kościelno-proboszczowskim", składającym się z pięciu pokoi i kuchni, trzech piwnic, sionki, korytarza, mieszczących się w jednym zabudowaniu murowanym krytym gontami¹⁶⁴. Szkołę wzniesiono w roku 1801, a oddano do użytku w roku następnym¹⁶⁵. Budynek był piętrowy, murowany oraz kryty dachówką. Na parterze znajdowały się dwie sale klasowe, natomiast na piętrze trzy. Wyposażenie 4 sal, w których odbywały się zajęcia, stanowiły w 1833 r. 3 tablice stojące (czwarta została zniszczona w czasie zajęcia szkoły przez wojska powstańcze) oraz 37 ławek¹⁶⁶. W jednej z sal na piętrze mieściło się muzeum szkolne. Oprócz wyżej wymienionych klas w szkole na parterze znajdował się "pokoik z alkowy, osobny wchód mający", który zajmowali murgrabiowie, a następnie

---

¹⁶² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 40. Inspektor do pani Fiszer w Opolu. Opole 24 kwietnia 1847 s. 119; tamże. Honorata Fischer do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Opole 10 grudnia 1847 r. s. 136.

¹⁶³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 45. Pismo inspektora szkoły obwodowej w Opolu do dyrektora gimnazjum wojewódzkiego w Lublinie. Opole 29 lipca 1835 s. 79; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 5. Pismo inspektora szkoły obwodowej w Opolu do dyrektora gimnazjum wojewódzkiego w Lublinie. Opole 9/20 marca 1836 s. 12.

¹⁶⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 5. Kopia kontraktu między burmistrzem W. Mijakowskim a ks. Siekierzyńskim na najem lokalu dla szkoły. Opole 13/25 lipca 1836 s. 18-19.

¹⁶⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 49. Wykaz szkoły obwodowej w Opolu. Opole 6/18 marca 1840 s. 5 n; Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 121.

¹⁶⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 7. Protokół zdawczo-odbiorczy. Opole grudzień 1836 s. 196.

kolejni pisarze opolskiej szkoły obwodowej¹⁶⁷. Ponadto do dyspozycji władz szkolnych oddano obszerną sień, dwie komórki na skład drzewa oraz dwie piwnice¹⁶⁸. Przed budynkiem szkolnym znajdował się obszerny plac szkolny, odgradzony parkanem od strony rynku¹⁶⁹. W salach szkolnych na parterze uczyła się klasa pierwsza i druga, a na piętrze trzecia i czwarta¹⁷⁰. Budynek w chwili przejęcia go przez szkołę obwodową w roku 1833 znajdował się w bardzo dobrym stanie¹⁷¹.

Pierwszy poważniejszy remont od zewnątrz i wewnątrz przeprowadzono dopiero w roku 1840. Rząd przeznaczył na ten cel 1500 zł. Wydatki jednak przekroczyły wyżej wymienioną sumę o kilkaset złotych. Dzięki usilnym staraniom ówczesnego inspektora J. B. Brodowskiego "wyjednano od szanownej dziedziczki Opola część materiałów na pokrycie kosztów restauracji"¹⁷². W toku remontu nie zbudowano nowych pieców. Na złą jakość starych uskarżano się już od roku 1835¹⁷³. Naprawy tych pieców doczekano się dopiero w roku 1847, tj. na rok przed zamknięciem szkoły opolskiej.

Koszty wyżej wymienionej dzierżawy zawieranej z proboszczem opolskim wynosiły początkowo 950 zł, a od drugiej połowy lat trzydziestych - 1000 zł rocznie. Od roku 1842 dzierżawę uiszczano w rublach srebrnych stanowiących równowartość 1000 zł (150 r.s.)¹⁷⁴.

2. Zbiory szkolne

Opolska szkoła obwodowa wyposażona była we własną biblioteczkę oraz tzw. muzeum. Biblioteka została przejęta, zgodnie z rozporządzeniem centralnych władz oświatowych, po szkole wydziałowej. Najstarsza wzmianka o istnieniu biblioteki pochodzi z roku 1814¹⁷⁵. Sądzimy, że powstała ona po roku 1810, gdyż, jak podaje wizytacja Dymidowicza z tego roku, nauczyciele oraz uczniowie korzystali "za rewersem z

---

¹⁶⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 5. Pismo inspektora do dyrektora gimnazjum w Lublinie. Opole 9/20 marca 1836 s. 12.

¹⁶⁸ Zob. przyp. 2.

¹⁶⁹ Wizytacje szkół gimnazjalnych s. 121.

¹⁷⁰ Zob. przyp. 2.

¹⁷¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 12/14 lipca 1835. Opole 15/27 lipca 1835 s. 33.

¹⁷² WAPL. GWL vol 631. Kopia protokołu wizytacji szkoły obwodowej w Opolu odbytej 4-6 lipca 1840 r.

¹⁷³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 47. Pismo inspektora szkoły obwodowej w Opolu do dyrektora gimnazjum w Lublinie. Opole 29 lipca 1835 s. 79.

¹⁷⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Koszty najmu lokalu w szkole obwodowej w Opolu s. 10, 34, 39, 64, 115, 142.

¹⁷⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 2. Pismo Dyrekcji Edukacji Publicznej do rektora szkoły wydziałowej w Opolu. Warszawa 7 października 1814 s. 11.

biblioteki szacownej będącej w pałacu J. W. Rzewuskiej, dziedziczki Opolu [...]”¹⁷⁶. W roku 1824 wizytator Andrzej Smolikowski stwierdza, że "w domu zgromadzenia księży pijarów zwiedził bibliotekę szkolną jeszcze nie dość zamożną i tej katalog podpisał"¹⁷⁷. Stan zasobu bibliotecznego szkoły wydziałowej w chwili przejścia go przez szkołę obwodową w roku 1833 przedstawiał się następująco: w bibliotece znajdowało się 501 tomów książek, 3 atlasy oraz oddzielnie 39 kart kartograficznych, 41 tomów czasopism oraz 118 numerów pojedynczych periodyków, 1 poszyt wzorów naukowych oraz 96 osobnych wzorów, które znajdowały się w poszycie¹⁷⁸. Pod koniec istnienia szkoły powiatowej w Opolu stan tych zbiorów w 1847 r. przedstawiał się następująco: 1083 tomy książek, 5 atlasów i 54 karty kartograficzne, 357 tomów czasopism oraz 3428 numerów pojedynczych periodyków, 9 poszytów wzorów naukowych oraz 128 oddzielnych wzorów¹⁷⁹. Musimy jednak podkreślić, że przedstawione dane nie ilustrują w pełni zasobu biblioteki, jakim dysponowała szkoła w przeciągu tych 14 lat. Wynika to m.in. z tego, że część zbiorów bibliecznych wycofano z obiegu na skutek zniszczenia książek. Tak np. w roku 1847 zniszczeniu uległo 10 tomów książek¹⁸⁰. Szkoła obwodowa w Opolu oprócz gromadzenia podstawowych książek, tj. podręczników, słowników, encyklopedii itp. zalecanych przez Komisję Rządową, prowadziła również na bieżąco prenumeratę czasopism. Tak np. w roku 1838 prenumerowano "Dziennik Ministerstwa Oświecenia Narodowego", "Tygodnik Petersburski", "Magazyn Powszechny", "Tygodnik Rolniczo-Techniczny", "Sylwan", "Dziennik Powszechny", "Gazetę Poranną" oraz dwa czasopisma niemieckie, w tym "Litterarische Zeitung in Berlin"¹⁸¹. Opiekę nad zbiorami bibliecznymi sprawował zawsze jeden nauczyciel wyznaczony przez inspektora szkoły.

W zbiorach tzw. muzeum znajdowały się pomoce naukowe z zakresu matematyki, fizyki, chemii, zoologii oraz eksponaty mineralogiczne¹⁸². Wyżej wymienione zbiory muzeum, podobnie jak biblioteka, zostały również odziedziczone przez szkołę obwodową po szkole wydziałowej księży pijarów w Opolu. Muzeum szkolne założono w roku 1814. Pierwsze eksponaty z zakresu zoologii i mineralogii szkoła wydziałowa otrzymała w

---

¹⁷⁶ Wizytacja szkół gimnazjalnych s. 123.

¹⁷⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 50. Protokół wizytacji szkoły obwodowej w Opolu. Opole 25 lipca 1824 s. 12.

¹⁷⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 7. Spis biblioteki szkolnej z końca 1833 s. 157.

¹⁷⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 8. Protokół zdawczo-odbiorczy zbiorów szkolnych. Opole 2 września/2 października 1847 s. 572.

¹⁸⁰ Tamże.

¹⁸¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 9. Pismo dyrektora gimnazjum gubernialnego w Lublinie do inspektora szkoły obwodowej w Opolu. Lublin 8/20 stycznia 1838 s. 238.

¹⁸² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 7. Wykaz muzeum. Opole 3/15 marca 1838 s. 278.

darze od hrabięgo Wacława Rzewuskiego¹⁸³. Zasób muzeum szkolnego w chwili przyjęcia go przez szkołę obwodową ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Liczebność zbiorów muzeum szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu w roku 1833¹⁸⁴ i 1847¹⁸⁵.

Rok	Pomoce		Zbiory	
	matematyczne	fizyczno- -chemiczne	zoologiczne	mineralogiczne
1833	23	86	376	135
1847	65	129	396	247

Zbiory muzealne miały szczegółowy inwentarz sporządzony 29 VII 1834 r. przez profesora gimnazjum lubelskiego Zdzitowskiego, który w tej sprawie przybył z Lublina¹⁸⁶. Od roku 1844 Kurator Okręgu Naukowego Warszawskiego czynił starania, by zbiory z Opoli zostały przeniesione do Warszawy. Decyzję swoją motywował tym, że w szkołach powiatowych "nie wykładają się obecnie nauki przyrodnicze i fizyczne [...]" zatem zbiory te pozostają bez użytku¹⁸⁷. Sprzeciwiał się temu inspektor szkoły powiatowej, który odmówił wydania tych zbiorów. Uzasadniał to tym, że "przedmioty zoologiczne i mineralogiczne wyłącznie tylko szkole opolskiej służyć mają i nigdy z Opoli przeniesionymi być nie mogą"¹⁸⁸. Podstawą odmowy dla inspektora J. B. Brodowskiego był warunek postawiony przez ofiarodawcę hr. Wacława Rzewuskiego¹⁸⁹. Zastrzegł on sobie zwrot zbiorów w wypadku, gdyby szkoła opolska przestała istnieć lub została przeniesiona z Opoli. Zbiory szkoły ostatecznie zostały w Opolu. W przedostatnim miesiącu istnienia szkoły powiatowej, a mianowicie 20 VI 1848 r. niektóre eksponaty w muzeum zostały częściowo zniszczone w wyniku burzy gradowej¹⁹⁰. Nad zbiorami muzeum biblioteki czuwał zawsze jeden nauczyciel wyznaczony przez inspektora szkoły.

¹⁸³ Tamże. Kopia. Darowizna hr. Wacława Rzewuskiego. Opole 5 stycznia 1816 s. 365.

¹⁸⁴ Tamże. Spis muzeum w r. 1833 s. 79.

¹⁸⁵ WAPL, Sz. O. w Op. sygn. 8. Protokół zdawczo-odbiorczy. Opole 20 września /2 października 1847 s. 572.

¹⁸⁶ WAPL, Sz. O. w Op. sygn. 7. Protokół zdawczo-odbiorczy. Opole grudzień 1836 s. 196.

¹⁸⁷ Tamże. Pismo dyrektora gimnazjum gubernialnego lubelskiego do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 11/23 czerwca 1844 s. 396.

¹⁸⁸ Tamże. Pismo dyrektora gimnazjum gubernialnego lubelskiego do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 29 sierpnia/10 września 1844 s. 406.

¹⁸⁹ Tamże. Kopia. Darowizna hr. Wacława Rzewuskiego. Opole 5 stycznia 1816 s. 365.

¹⁹⁰ Tamże. Stanisław Pfan do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Opole 8/20 czerwca 1848 s. 488.

III. Nauczyciele szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Zachowane akta personalne nauczycieli pozwalają przedstawić pochodzenie terytorialne i stanowe nauczycieli oraz mobilność terytorialną, a także ich wyznanie, wykształcenie i uposażenie.

1. *Pochodzenie i ruchliwość terytorialna*¹⁹¹

W interesującym nas okresie w szkole obwodowej (od 1842 r. powiatowej) w Opolu pracowało 31 nauczycieli¹⁹². Z liczby tej dziewięciu (29%) pochodziło z guberni lubelskiej. Wśród nich było czterech, których posada w szkole opolskiej była pierwszą w życiu pracą. Byli to: Piotr Chodzicki¹⁹³, Cyprian Izdebski¹⁹⁴, Franciszek Sikorski¹⁹⁵ oraz Jan Aspis, który jednak przed przybyciem do Opolu i złożeniem egzaminu kwalifikacyjnego na nauczyciela szkoły obwodowej przez cztery lata pracował już jako nauczyciel prywatny dzieci pułkownika Rolanda w Lublinie¹⁹⁶.

Dla pięciu nauczycieli (C. Kanikowski, J. Komorowski, J. Niedabyłski, ks. P. Siekierzyński, S. Wilczopolski) pochodzących z guberni lubelskiej praca w Opolu była trzecią lub czwartą posadą z rzędu. Posada nauczyciela w szkole opolskiej, głównie dla osób, które podejmowały pierwszą pracę, stanowiła pewien awans. Było tak w wypadku wspomnianego już wyżej Franciszka Sikorskiego, który nie miał pełnych kwalifikacji do pracy w szkole obwodowej, gdyż ukończył Instytut Puławski dla nauczycieli szkół elementarnych.

W innych zaś wypadkach praca w tej szkole stanowiła próg w karierze nauczycielskiej, po przekroczeniu którego nauczyciele mieli możliwość nauczania w gimnazjum. Było tak w wypadku wspomnianego J. Aspisa, który po opuszczeniu Opolu podjął pracę w gimnazjum w Łomży¹⁹⁷ oraz C. Izdebskiego, który po jednorocznym

---

¹⁹¹ W pracy wzięto pod uwagę podział Królestwa na gubernie obowiązujący do roku 1844.

¹⁹² Wliczono również trzech inspektorów szkoły.

¹⁹³ WAPL. GWL vol. 223. Kurs Pedagogiczny w Warszawie. Warszawa 31 października 1845.

¹⁹⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Wykaz o składzie nauczycieli w szkole powiatowej w Opolu za rok 1847/48 s. 553.

¹⁹⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Stan służby F. Sikorskiego za rok 1838/39. Opole 20 lipca 1839 s. 107.

¹⁹⁶ Tamże. Folmularnyj spisok o służbie i dostoinstwie Jana Aspisa. Opole 30 maja 1840 s. 158.

¹⁹⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Pismo inspektora szkoły powiatowej w Opolu do Jana Aspisa. Opole 12 sierpnia 1846 s. 403; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Pismo dyrektora gimnazjum w Łomży do inspektora w Opolu. Łomża 15 maja 1847 s. 543.

pobycie w Opolu otrzymał awans na nauczyciela gimnazjum radomskiego¹⁹⁸. Dla niektórych praca w Opolu była wyrazem pewnej degradacji. Dotyczy to m.in. inspektora S. Wilczo-polskiego, który przed przyjściem do Opola pełnił m.in. funkcję pod-prefekta powiatu tarnogrodzkiego (1810-1816), podprefekta powiatu lubar-towskiego (1816-1817), inspektora szkół województwa lubelskiego (1824-1826), kuratora szkół województwa lubelskiego (1826-1833), a następnie (w latach 1833-1836) pracował w Opolu, jako inspektor tutejszej szkoły i na posadzie tej doczekał się emerytury¹⁹⁹. Podobną drogę degradacji zawodowej przeszedł Ignacy Niedabyłski, który będąc absolwentem Uniwersytetu Warszawskiego pracował najpierw jako nauczyciel w szkole wojewódzkiej w Lublinie. Z Lublina po reorganizacji szkół w roku 1833 otrzymał przeniesienie do nowo utworzonej szkoły obwodowej w Opolu²⁰⁰. W hierarchii szkół stała ona na poziomie dawnej szkoły wydziałowej, a tym samym o jeden szczebel niżej od szkoły wojewódzkiej. Posada opolska dla C. Kanikowskiego miała charakter awansu. Pełnił on wcześniej obowiązki zastępcy nauczyciela szkoły wydziałowej w Skępem, w Opolu zaś podjął obowiązki nauczyciela²⁰¹.

Występowali również wśród nauczycieli pochodzących z guberni lubelskiej przypadki przenoszenia się poza obręb własnej guberni po opuszczeniu Opola. Postąpiło tak 4 nauczycieli (tj. 44,4%). Jak już wyżej wspomnieliśmy w wypadku Aspisa i Izdebskiego miało to charakter awansu. Dwaj inni nauczyciele z tej grupy, a mianowicie P. Chodzicki i F. Sikorski, zostali przeniesieni do szkoły powiatowej w Końskich w guberni radomskiej²⁰².

W wypadku dwóch nauczycieli, tj. C. Kanikowskiego i J. Niedabyłskiego nie udało się ustalić miejsca przeniesienia. Natomiast J. Komorowski, ks. Siekierzyński i S. Wilczopolski doczekali się na posadzie opolskiej emerytury²⁰³.

Element napływowy z innych guberni Królestwa liczy 10 osób, tj. 35,5% ogółu. Większość stanowili absolwenci różnych szkół. Sześciu z nich: Stanisław Pfau²⁰⁴, Leon Giellert²⁰⁵, Stanisław Gontarski²⁰⁶, Adam Szudejko²⁰⁷, Franciszek

---

¹⁹⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Wykaz osób, które mają być przeniesione z początkiem roku szkolnego 1848/49 na inne posady.

¹⁹⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 16. Opis biegu życia Stanisława Wilczopolskiego z dnia 31 stycznia 1836 r. s. 24; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 41. KRzSWD i OP do Wilczopolskiego. Warszawa 12 września 1836 s. 34; WAPL. KWL sygn. 760. KRzSWD i OP do KWL. Warszawa 12 września 1836.

²⁰⁰ WAPL. GWL vol 630. Stan służby osób szkoły obwodowej w Opolu za rok 1833/34; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Lista stanu służby Ignacego Niedabyłskiego. Opole 30 czerwca 1837 r. s. 55.

²⁰¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Lista stanu służby C. Kanikowskiego. Opole 18/30 czerwca 1837 s. 85.

²⁰² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Pismo inspektora do Piotra Chodzickiego. Opole 12 sierpnia 1846 s. 493; WAPL. GWL vol. 223. Pismo Konsystorza Jeneralnego diecezji kielecko-krakowskiej do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Kielce 4 września 1847 r.

²⁰³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 39. Pismo dyrektora gimnazjum w Lublinie do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 5 sierpnia 1848 s. 49; WAPL. KWL sygn. 760. KRzSWD i OP do KWL. Warszawa 12 września 1836.

²⁰⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Wykaz o składzie nauczycieli w szkole powiatowej w Opolu za rok 1847/48 s. 553.

Tworowski²⁰⁸ i Rudolf Wahren²⁰⁹, było odgórnie, przez centralne władze oświatowe, skierowanych na wakujące posady. Pozostała grupa nauczycieli z innych guberni Królestwa legitymowała się pewnym już stażem w zawodzie nauczycielskim. Była to dla nich któraś z rzędu posada. Dla jednych, jak np. w wypadku inspektora J. B. Brodowskiego, praca w Opolu była wyrazem degradacji w pełnionym zawodzie. Do 1836 r. był on prefektem szkoły powiatowej w Kiejdanach. Po przybyciu do Królestwa został inspektorem opolskiej szkoły obwodowej z płacą niższą o 120 r.s.²¹⁰ Podobnie było z Jakubem Grzychowskim, który przed przyjazdem do Opolu był nauczycielem w gimnazjum w Łukowie²¹¹. Pozostali trzej: Adam Łukomski, Ksawery Kuczkowski, Ignacy Doufrene, nauczyciele reprezentujący inne gubernie Królestwa, zostali przeniesieni przez centralne władze oświatowe na posadę nauczycielską w Opolu ze szkół równorzędnych z opolską.

Spośród uczących w Opolu 11 pedagogów, tj. 35,5% ogółu, pochodziło spoza granic Królestwa. Najliczniej reprezentowane jest Cesarstwo Rosyjskie, skąd pochodziło sześć osób. Natomiast trzech nauczycieli przybyło z Prus, a pozostałych dwóch z Galicji (patrz tab. 2).

Z tej jedenastoosobowej grupy dwóch przyjechało do Królestwa przed Powstaniem Listopadowym, kolejnych siedmiu po Powstaniu w latach 1834-1839, a pozostałych dwóch objęło posady nauczycieli w Opolu w 1845 r. W grupie osób przybyłych spoza granic Królestwa cztery podjęły w szkole opolskiej pierwszą pracę po ukończeniu studiów. Wśród nich był Franciszek Misiągiewicz, który - mimo że pochodził z Prus - z Królestwem był związany już od kilkunastu lat, gdyż tu uczył i ukończył gimnazjum gubernialne w Lublinie²¹². W tej grupie "absolwentów" znajduje się Piotr Alek

---

²⁰⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Pismo dyrektora gimnazjum w Lublinie do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 11 marca 1843 s. 312.

²⁰⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Wykaz o składzie nauczycieli szkoły powiatowej w Opolu za rok 1847/48 s. 553.

²⁰⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularny spisok o służbie i dostoinstwie Adama Szudejko. Opole 20 lipca 1839 s. 107.

²⁰⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Wykaz o składzie nauczycieli szkoły powiatowej w Opolu za rok szkolny 1847/48 s. 553.

²⁰⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularny spisok o służbie i dostoinstwie uczителя Rudolfa Wahrenza 1848 s. 624.

²¹⁰ Tamże. Lista stanu służby Brodowskiego. Opole 30 czerwca 1837 s. 127-129.

²¹¹ Tamże. Formularny spisok o służbie Jakuba Grzychowskiego, Opole 11 czerwca 1841 s. 208 n.

²¹² Tamże. Formularny spisok o służbie i dostoinstwie Franciszka Misiągiewicza za 1847 s. 579 n.

Tabela 2. Pochodzenie terytorialne nauczycieli szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Terytorium	Liczba osób	%
gubernia lubelska	9	29,0
gubernia podlaska	3	9,7
gubernia kielecka*	2	6,5
gubernia mazowiecka	2	6,5
gubernia augustowska	2	6,5
gubernia kaliska	1	3,2
gubernia płocka	1	3,2
Rosja	6	19,3
Prusy	3	9,7
Austria-Galicja	2	6,5
Razem	31	100,0

* Do 1841 r. nosiła nazwę guberni krakowskiej.

sandrowski²¹³, Mikołaj Szabunowicz²¹⁴ i Karol Schubert²¹⁵. W wypadku pozostałych siedmiu nauczycieli, sześciu pracowało przed podjęciem posady w Opolu w innych szkołach Królestwa, a tylko Emeryk Rodzewicz zaczął staż w zawodzie nauczycielskim na terenie Cesarstwa Rosyjskiego, a ściślej na tzw. ziemiach zabranych. Pracował on w szkole powiatowej lidzkiej, skąd po przybyciu do Królestwa objął posadę w szkole polskiej²¹⁶.

W tej siedmioosobowej grupie można również wyróżnić nauczycieli, dla których praca w Opolu była awansem w karierze nauczycielskiej. Dotyczyło to Michała Kozickiego, który przed złożeniem egzaminu kwalifikacyjnego i przybyciem do Opola pracował przez 18 lat w szkole elementarnej w Łęcznej²¹⁷. Awansem dla Antoniego Leonarda było otrzymanie stanowiska inspektora w Opolu. Przed podjęciem tej posady był zatrudniony w szkole powiatowej w Hrubieszowie²¹⁸. Podobnie było z Łukaszem Wikarskim, który

²¹³ WAPL. GWL vol. 630. Lista stanu służby Piotra Aleksandrowskiego za 1834/35.

²¹⁴ WAPL. GWL vol. 196. Lista stanu służby Mikołaja Szabunowicza za r. 1845.

²¹⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularny spisok o służbie i dostoinstwie Adolfa Schubert za 1847 s. 582.

²¹⁶ Tamże. Lista stanu służby Rodzewicza za rok 1836/37. Opole 14 sierpnia 1837 s. 38.

²¹⁷ Tamże. Lista stanu służby Michała Kozickiego. Opole 30 czerwca 1837 s. 76 n.

²¹⁸ Tamże. Formularny spisok o służbie Antoniego Leonarda za 1847 s. 261.

w Siedlcach pełnił funkcję zastępcy nauczyciela, a w Opolu pracował już jako nauczyciel²¹⁹. Wydaje się również słuszne, że pewien awans stanowiło przeniesienie zastępców nauczycieli gimnazjum gubernialnego w Lublinie: Mikołaja Awiłowa²²⁰ i Hipolita Świącickiego²²¹, na etat nauczyciela szkoły obwodowej w Opolu. W wypadku A. Sołowiewa i E. Rodzewicza podjęcie pracy w Opolu miało charakter przeniesienia na równorzędne stanowiska.

Miejscem urodzenia²²² nauczycieli szkoły obwodowej było w 68% miasto, a w 32% wieś (zob. tabela 3). W wypadku 40% nauczycieli możemy stwierdzić, że pochodzili z miast gubernialnych i powiatowych. Były to więc na owe czasy ośrodki duże, będące siedzibą władz administracyjnych. Dane dotyczące 28% nauczycieli pochodzących z miast są mało informatywne. Podział na miasto i wieś przekazany nam przez źródła odnosi się do okresu sprzed reformy 1869 r.

Tabela 3. Pochodzenie nauczycieli szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu z miasta i ze wsi

Miejsce urodzenia	Liczba osób	%
miasto:		
a) gubernialne	5	16,1
b) powiatowe	5	16,1
c) inne	7	22,6
wieś	8	25,8
brak danych	6	19,4
Razem	31	100,0

Wiadomo, że wówczas różnice między miastem a wsią w bardzo licznych wypadkach były znikome, a czasem faktycznie w ogóle nie istniały. Odsetek nauczycieli pochodzących ze wsi wzrósłby gwałtownie, gdybyśmy przyjęli kryteria podziału po roku 1869.

Na zakończenie naszych rozważań należy stwierdzić, że wpływ na zjawisko dużej ruchliwości terytorialnej nauczycieli pochodzących z Królestwa miały decyzje władz szkolnych. Przenoszenie nauczycieli z jednej posady na drugą było wyrazem ich awansu lub degradacji zawodowej. Zauważyliśmy także, że przybysze z Cesarstwa stanowią

²¹⁹ Tamże. Formularny spisok o służbie Łukasza Wikarskiego. Opole 29 maja 1840 s. 143 n.

²²⁰ Tamże. Formularny spisok o służbie Mikołaja Awiłowa. Lublin 1842 s. 328-330.

²²¹ Tamże. Formularny spisok o służbie Hipolita Świącickiego. Lublin 1 maja 1841 s. 188 n.

²²² Odsetek odliczono tu od 25 tj. od liczby nauczycieli o znanym miejscu urodzenia.

ponad połowę wszystkich nauczycieli pochodzących z państw ościennych. Prawdopodobnie decydujący wpływ miał tutaj czynnik ekonomiczny. Jak już wspomnieliśmy, w Królestwie występował brak nauczycieli znających język rosyjski. Władze, z powodu niedoboru nauczycieli tego przedmiotu, zatrudniały chętnie rodowitych Rosjan. Wiemy również, że jest to okres polityki rusyfikacyjnej, który miał swoje odbicie w szkolnictwie. Czterech z sześciu przybyszów z Cesarstwa nauczało tego przedmiotu. Nauczyciel języka rosyjskiego pobierał drugą co do wielkości pensję, ustępującą tylko inspektorowi szkoły. Etat płatniczy dla nauczyciela języka rosyjskiego wynosił 3 tys. zł rocznie. Wobec tego nie może dziwić fakt, że wielu Rosjan garnęło się do Królestwa, licząc słusznie na dobrze płatną posadę.

2. *Przynależność stanowa*

Opracowując pochodzenie stanowe nauczycieli napotkaliśmy na pewne trudności. Zapisy w listach stanu służby nie zawsze są jasne. Na przykład w aktach stanu służby inspektora A. Leonarda podano w rubryce przynależność stanowa "z zagranicy", "cudzoziemiec" lub "inostrancew"²²³. Te wszystkie trzy określenia występują w oficjalnych stanach służby, nie mówią jednak nic o przynależności stanowej. Dlatego wiadomości te umieściliśmy w rubryce "brak danych". W zapisach innych nauczycieli mieliśmy następujące informacje mówiące o przynależności stanowej: "obywatel miasta", "rodem z miasta", "ze stanu miejskiego", "obywatel miejski" itp. Wszystkie osoby, które w danych personalnych mają takie określenie, zaliczyliśmy do mieszczan.

W oficjalnych danych o stanie służby nauczycieli zanotowaliśmy pewne rozbieżności. Na przykład Adam Szudejko w liście stanu służby za rok szkolny 1839/1840 podał jako przynależność stanową, "iz gorodowych obywatelaj", a w roku 1840/1841 - "iz dwarian"²²⁴. Są to osoby, które wyodrębniliśmy w osobną grupę o podwójnym zapisie. Przynależność stanową w badanej grupie ilustruje tabela 4.

Jak wynika z przytoczonych danych, nauczyciele pochodzenia szlacheckiego²²⁵ stanowią aż 71% ogółu (tj. 22 osoby), w tym szlachta wylegitymowana stanowi 22,6% ogółu nauczycieli. W tej grupie dwóch: J. B. Brodowski²²⁶ i E. Rodzewicz²²⁷ legitymację szlachecką otrzymali na terenie Ce-sarstwa. Pięciu innych nauczycieli

---

²²³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularnyj spisok o służbie inspektora Antoniego Leonarda za 1847 s. 621; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 48. Wykaz o składzie nauczycieli szkoły powiatowej w Opolu za rok 1847/48 s. 552; WAPL. GWL vol. 196. Lista stanu służby Antoniego Leonarda za 1848 r.

²²⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Folmularnyj spisok o służbie Adama Szudejko. Opole 29 maja 1840 s. 155; tamże. Formularnyj spisok o służbie i dostoinstwie Adama Szudejko. Opole 1 lipiec 1841 s. 242.

²²⁵ Wliczyliśmy również osoby o podwójnym zapisie szlachecko-mieszczańskim.

²²⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Lista stanu służby J. B. Brodowskiego. Opole 30 czerwca 1837 s. 128.

²²⁷ Tamże. Lista stanu służby Emeryka Rodzewicza. Opole 1837 s. 79.

Tabela 4. Przynależność stanowa nauczycieli szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Lp.	Stan	Liczba osób	%
1.	szlachta wylegitymowana	7	22,6
2.	szlachta niewylegitymowana	11	35,5
3.	osoby o podwójnym zapisie szlachecko-mieszczańskim	4	12,9
4.	mieszczenie	7	22,6
5.	duchowni	1	3,2
6.	brak danych	1	3,2
	Razem	31	100,0

dokonało legitymacji w Królestwie. S. Wilczopolski udokumentował ją już w roku 1821 w księdze obywateli szlachty powiatu lubelskiego²²⁸, ks. P. Siekierzyński w roku 1844²²⁹. W aktach personalnych ks. Siekierzyńskiego brak wzmianki odnośnie do miejsca przeprowadzonej legitymacji. Ze "Spisu szlachty Królestwa Polskiego [...]" wynika, że odbyła się ona w Królestwie²³⁰. Na terenie Królestwa legitymacji dokonał również Cyprian Izdebski²³¹, Michał Kozicki²³² oraz - w 1845 r. - Ignacy Niedabyłski²³³.

Do szlachty niewylegitymowanej zaliczyliśmy tę grupę osób, które miały zaznaczone w aktach personalnych: "ze stanu szlacheckiego", "pochodzenie szlacheckie", "ze szlachty nieutwierdzonej", "z rodziny od dawna szlacheckiej". Stanowią oni aż 35,5% ogółu nauczycieli, tj. 13 osób. Nasuwa się pytanie: kim byli przedstawiciele tej grupy szlachty? Nie udało się, niestety, ustalić bliższych danych o ich rodzicach. Tylko w jednym wypadku (Piotr Aleksandrowski) ustalono, że chodziło o syna sztaboficera radcy kolegijskiego²³⁴. Ojciec zaś Ignacego Doufrene pochodził z Frankfurtu nad Menem. Sam zaś Doufrene brał udział w Powstaniu Listopadowym. Na-stępnie w latach 1832-1834 pracował jako bezpłatny kancelista w różnych instytucjach, m.in. w Sądzie Pokoju

²²⁸ WAPL. KWL sygn. 1907. Pismo wydziału administracyjnego KWL do Stanisława Wilczopolskiego byłego inspektora szkoły opolskiej w sprawie legitymacji szlacheckiej. Lublin 9 marca 1838.

²²⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularnyj spisok o służbie zakonuczitela Paulina Siekierzyńskiego za 1844 s. 397.

²³⁰ Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa. Warszawa 1851 s. 218.

²³¹ Tamże s. 80.

²³² Tamże s. 114.

²³³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularnyj spisok o służbie Ignacego Niedabyłskiego za 1845 s. 456.

²³⁴ Tamże. Lista stanu służby Piotra Aleksandrowskiego. Opole 30 czerwca 1837 s. 49.

powiatu szydłowieckiego. Dopiero uzyskawszy zmianę kategorii politycznej z trzeciej na drugą otrzymał pracę nauczyciela w szkole obwodowej w Warszawie, skąd po roku pracy otrzymał przeniesienie do Opola²³⁵. Udział w Powstaniu brał również Ksawery Kuczkowski, który służył w 19 Pułku Piechoty²³⁶. W grupie szlachty niewylegitymowanej są nauczyciele, o których karierze zawodowej trudno cokolwiek powiedzieć. Wynika to prawdopodobnie z ich młodego wieku. Grupa szlachty wylegitymowanej, w porównaniu ze szlachtą niewylegi-tymowaną, nie wyróżnia się ani wysokością płacy, ani drogą awansu zawo-dowego. Grupa szlachty wylegitymowanej jest jednolita pod względem posia-danego majątku. Nie dysponujemy ani jednym przykładem, by szlachcic z tej grupy posiadał majątek nieruchomy.

Wśród wszystkich nauczycieli opolskich mieszczanie stanowią 22,6%, tj. 7 osób. Nie udało się ustalić pozycji zawodowej ich ojców, ponieważ na ten temat źródła milczą.

Oficjalne akta szkolne nie podają wiadomości o nauczycielach pochodzenia chłopskiego. Jest jednak wielce prawdopodobne, że pod miejską przynależnością stanową ukrywa się część chłopów. Możemy tak stwierdzić na podstawie informacji o Stanisławie Gontarskim²³⁷ i Stanisławie Pfau²³⁸, którzy w oficjalnych stanach służby mają podaną przynależność stanową "mieszczanin"; do tej grupy zostali też zaliczeni. Udało nam się jednak ustalić, że pochodzili ze wsi. Prawdopodobnie przyczynę podania przez nich w aktach personalnych pochodzenia mieszczańskiego stanowił w tych wypadkach dłużej pobyt w mieście.

Wśród wszystkich trzynastu małżeństw nie znamy przynależności stanowej żon nauczycieli. Nie możemy przeto stwierdzić, czy istniały różnice stanowe między współmałżonkami.

Na uwagę zasługuje fakt, że nauczyciele pochodzenia szlacheckiego charakteryzują się większą ruchliwością terytorialną. Stanowią oni aż 71% (7 na 11 osób) ogółu przybyszów spoza terenów guberni lubelskiej. Pozostali (3 osoby) to mieszczanie. W jednym tylko wypadku w dokumentach personalnych mamy zanotowane, jak już wcześniej wspomnieliśmy - "cudzoziemiec". Wszyscy z terenów Prus i Austrii legitymują się pochodzeniem szlacheckim. Prawdopodobnie również Antoni Leonard, określany jako "cudzoziemiec", był szlachcicem. Przemawia za tym także pełnienie przez niego funkcji

---

²³⁵ Tamże. Formularnyj spisok o służbie Ignacego Doufrene. Opole 29 maja 1840 s. 149 n.; WAPL. GWL vol. 196. Lista stanu służby Ignacego Doufrene. Opole 29 maja 1840.

²³⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularnyj spisok o służbie Xsawerego Kuczkowskiego. Opole 8 czerwca 1841 r. s. 211 n.

²³⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 39. Opinia o nauczycielach szkoły powiatowej w Opolu za rok 1845/46 s. 29.

²³⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Opinia o nauczycielach szkoły powiatowej w Opolu. Opole 7 czerwca 1844.

inspektora. Wszyscy jego poprzednicy na tym stanowisku wywodzili się ze stanu szlacheckiego. Ostatecznie jednak zaliczyliśmy go do grupy osób, o których brak danych. Wśród przybyszów spoza granic Królestwa zanotowaliśmy tylko dwóch mieszczan i jedną osobę pochodzenia duchownego (syn popa). Wszyscy oni przyjechali z Cesarstwa Rosyjskiego.

Wydaje się, że fakt dużej ruchliwości terytorialnej nauczycieli pochodzenia szlacheckiego wynikał z ich ubóstwa. Z wyjątkiem jednego, żaden z nich nie posiadał majątku nieruchomego i prawdopodobnie to było przyczyną poszukiwania posad zapewniających im stały dochód. Tylko w jednym wypadku zanotowano, że nauczyciel pochodzenia szlacheckiego (wylegitymowany) posiadał majątek nieruchomy. Był nim Ignacy Niedabyłski, właściciel majątku w Lisznie, w powiecie chełmskim²³⁹.

3. Wyznanie

Nauczyciele polscy reprezentują trzy wyznania: katolickie, ewangeliczne i prawosławne. Najliczniejszą grupą wyznaniową są katolicy, którzy stanowią aż 77,4%, tj. 24 osoby (por. tabela 5).

Tabela 5. Wyznanie nauczycieli szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Wyznanie	Liczba osób	%
katolickie	24	77,4
prawosławne	4	12,9
ewangeliczne	3	9,7
Razem	31	100,0

Przeważająca część spośród nich, bo aż 18 osób (79,1%) pochodziła z te-renów Królestwa Polskiego. W tej grupie było 14 osób pochodzenia szlacheckiego. Wśród katolików mamy również Adama Szudejkę - unitę²⁴⁰. Po-została sześćoosobowa grupa katolików przybyła spoza granic Królestwa: po dwie osoby z Rosji, Austrii i Prus. Wszyscy oni, prócz jednego z terenu Prus, którego pochodzenia społecznego nie znamy, wywodzą się ze stanu szlacheckiego.

²³⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Lista stanu służby Ignacego Niedabyłskiego. Opole 30 czerwca 1837 s. 55.

²⁴⁰ Tamże. Formularnyj spisok o służbie i dostoinstwie uczyłta Adama Szudejko. Opole 29 maja 1840 s. 155.

Czterej nauczyciele szkoły obwodowej w Opolu byli wyznania prawosławnego. Wszyscy oni pochodzili z Rosji. Jeden wywodził się ze stanu szlacheckiego, jeden z duchowieństwa prawosławnego (syn popa), a dwóch ze stanu miejskiego. Spośród trzech osób wyznania ewangelickiego dwie pochodziły ze stanu miejskiego (jedna z Lublina, druga z guberni płockiej), a trzecia (nauczyciel z Prus) była pochodzenia szlacheckiego.

Nie zaobserwowaliśmy ścisłych związków między wyznaniem a pochodzeniem stanowym. Tak wśród szlachty, jak i mieszczan, są przedstawiciele wszystkich trzech grup wyznaniowych.

Wśród trzynastu wspomnianych małżeństw dwanaście to związki zawarte między osobami tego samego wyznania. Tylko Ksawery Kuczkowski, katolik, miał żonę wyznania ewangelickiego. Ich dzieci należały do dwóch wyznań. Syn był katolikiem, a córki wyznania ewangelickiego²⁴¹.

4. Wykształcenie

Warunkiem objęcia posady nauczycielskiej w szkole obwodowej było zdanie egzaminu przed specjalną komisją, powoływaną przy gimnazjach. Jedynie absolwenci Instytutu Pedagogicznego w Warszawie zwolnieni byli od takiego obowiązku. Powyższe wymogi spełniali wszyscy nauczyciele zatrudnieni w szkole opolskiej, oprócz jednej osoby, o której powiemy w dalszej części pracy. Wymagania stawiane przyszłym nauczycielom przez komisje kwalifikacyjne były dość duże. Kandydat musiał wykazać się znajomością jednego lub kilku przedmiotów, w zależności od tego, o ile specjalności ubiegał się. Egzamin kwalifikacyjny był pisemny i ustny z przedmiotu, z którego chciało się uzyskać kwalifikacje. Po jego zdaniu kandydat otrzymywał licencję na nauczyciela. Pod koniec lat trzydziestych zaczęto kłaść nacisk na praktyczną znajomość języka rosyjskiego.

Na podstawie źródeł skłonni jesteśmy uznać, że poziom wykształcenia nauczycieli (zob. tabela 6) był wysoki, co zaprzecza powtarzanym w literaturze historycznej twierdzeniom, jakoby nauczyciele posiadali tylko minimum wykształcenia w zakresie szkół gimnazjalnych.

Pełne kwalifikacje nauczycielskie mieli ci, którzy ukończyli jedną z wymienionych szkół: 1) uniwersytet, 2) liceum, 3) seminarium, 4) Instytut Pedagogiczny w Warszawie, 5) gimnazjum lub szkołę wojewódzką. Za posiadającego pełne kwalifikacje zawodu uznaliśmy też J. Komorowskiego, absolwenta Szkoły Artylerii w Warszawie, który w szkole opolskiej uczył przedmiotów ogólnie nazywanych technicznymi, tj. rysunków i kaligrafii²⁴². Zaliczyliśmy go do absolwentów gimnazjów i szkół wojewódzkich, choć

---

²⁴¹ Tamże. Formularnyj spisok o służbie ucziela Ksawerego Kuczkowskiego za 1842 r. s. 306.

²⁴² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Opis biegu życia Ignacego Komorowskiego. Opole 12 grudnia 1933 s. 8; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Stan służby Ignacego Komorowskiego za 1834/35. Opole 26 lipca 1835 s. 23.

Tabela 6. Wykształcenie nauczycieli szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Rodzaj ukończonej szkoły	Liczba osób	%
uniwersytet	9	29,0
liceum	2	6,5
Instytut Pedagogiczny w Warszawie	6	19,4
seminarium duchowne	3	9,7
gimnazjum, szkoła wojewódzka	9	29,0
szkoła powiatowa	1	3,2
Instytut Puławski	1	3,2
Razem	31	100,0

zdajemy sobie sprawę, że wojskowa Szkoła Artylerii znacznie różniła się profilem nauki od szkoły cywilnej.

Do osób o niepełnych kwalifikacjach zaliczyliśmy absolwentów szkoły powiatowej i Instytutu Puławskiego dla nauczycieli szkół elementarnych.

Absolwentów uniwersytetu, Instytutu Pedagogicznego oraz seminarium duchownego uważamy za osoby mające wyższe kwalifikacje od wymaganych. W grupie absolwentów seminarium duchownego mamy jednego księdza, byłego pijara, jednego byłego misjonarza z Warszawy oraz absolwenta seminarium duchownego z Wrocławia. Absolwentem seminarium był również były pijar Jakub Grzychowski, którego wliczyliśmy do grupy z wykształceniem uniwersyteckim, gdyż będąc w zgrupowaniu pijarów studiował na Uniwersytecie Warszawskim, który ukończył w roku 1829²⁴³.

Nauczyciele o wyższych kwalifikacjach stanowią aż 64,6% ogółu uczących. Z tej dwudziestoosobowej grupy tylko czterech pochodzi z guberni lubelskiej, którzy przed podjęciem studiów uczęszczali do szkoły wojewódzkiej lub gimnazjum w Lublinie. Wśród nich dwaj to absolwenci uniwersytetu (jeden ukończył Uniwersytet Warszawski, a drugi uniwersytet w Petersburgu). Pozostali ukończyli Instytut Pedagogiczny i seminarium duchowne pijarów w Warszawie. Wśród nauczycieli przybyłych z cesarstwa trzech zdobyło dyplom na uniwersytecie moskiewskim, wileńskim oraz w liceum krzemienieckim. Dyplom z Krzemieńca był traktowany na równi z ukończeniem studiów uniwersyteckich. Z terenów Austrii, a ściślej z Galicji, przyjechało do Królestwa dwóch nauczycieli, z których jeden ukończył liceum we Lwowie, a drugi Instytut Pedagogiczny w Warszawie. Wśród trzech uczących w Opolu przybyłych z Prus dwóch wyróżnia się wyższymi kwalifikacjami. Obaj oni ukończyli seminarium duchowne; jeden we

²⁴³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularnyj spisok o służbie Jakuba Grzychowskiego. Opole 1 lipca 1841 s. 236.

Wrocławiu, a drugi w Warszawie. Pozostali nauczyciele z dwudziestoosobowej grupy, mającej wysokie kwalifikacje zawodowe, pochodzili z Królestwa Polskiego. Było ich ośmiu (nie licząc pochodzących z guberni lubelskiej).

Do grupy nauczycieli o wyższych kwalifikacjach nie zaliczyliśmy nauczyciela I. Doufrene, który ukończył szkołę wojewódzką, a następnie uczęszczał przez dwa miesiące na Uniwersytet Warszawski. Nie zdał tam jednak, jak podaje świadectwo dziekana, żadnego egzaminu²⁴⁴. Sam zaś I. Doufrene począł po kilku latach pracy przyznawać się do dwóch lat nauki na Uniwersytecie²⁴⁵, licząc zapewne na zawodność pamięci ludzkiej.

W ośmioosobowej grupie nauczycieli z Królestwa było czterech absolwentów studiów uniwersyteckich (2 Uniwersytetu Warszawskiego - jeden z nich ukończył dwa wydziały, 1 wileńskiego i 1 petersburskiego) i czterech Instytutu Pedagogicznego w Warszawie.

Wśród wszystkich wymienionych nauczycieli o wyższych kwalifikacjach trzech mogło przedstawić stopień naukowy kandydata. Jeden z tej grupy pochodził z guberni lubelskiej i tytuł kandydata uzyskał na uniwersytecie w Petersburgu, dwóch innych zdobyło go na uniwersytecie w Wilnie. Był wśród nich przybysz z guberni augustowskiej.

Wykształcenie w zakresie gimnazjum lub szkoły wojewódzkiej uznaliśmy za wystarczające minimum do prawa nauczania w szkole. Minimum to posiada 9 osób, tj. 29% ogółu. W gronie osób mających owe minimum dwie przybyły z Rosji (absolwenci gimnazjum chersońskiego i zabielskiego), jeden z Prus, gdzie ukończył szkołę średnią na poziomie gimnazjalnym. Pozostała szóstka pochodziła z Królestwa: cztery osoby z guberni lubelskiej (w tym wspomniany wyżej absolwent Szkoły Artylerii, trzy osoby ukończyły gimnazjum lubelskie), a dwie z guberni kieleckiej (jeden ukończył gimnazjum w Kielcach, a drugi w Krakowie).

Dwóch nauczycieli opolskich nie miało - naszym zdaniem - potrzebnego przygotowania do pracy szkolnej. Jeden z nich, pochodzący z gubernii płockiej, ukończył szkołę powiatową w Lipnie, która nie dawała odpowiednich kwalifikacji, drugi zaś, z gubernii lubelskiej, był absolwentem Instytutu Puławskiego dla nauczycieli szkół elementarnych. Ten ostatni nie zdawał żadnego egzaminu kwalifikacyjnego na nauczyciela szkoły obwodowej (absolwent z Lipna egzamin taki zdał).

Należy więc stwierdzić, że najwyższymi kwalifikacjami charakteryzowali się nauczyciele z Królestwa. Nieco niższe kwalifikacje mieli przybysze z Cesarstwa Rosyjskiego oraz z Prus i Austrii.

---

²⁴⁴ WAPL. GWL vol. 239. Kopia. Pismo wydane przez KRZSD i OP w sprawie J. Doufrene. Warszawa 9 września 1832.

²⁴⁵ WAPL. GWL vol. 630. Lista stanu służby Ignacego Doufrene za rok 1837/38. Opole 28 lipca 1838.

Zaskakujący jest fakt, że w gronie uczących najwyższymi kwalifikacjami legitymują się nauczyciele pochodzenia mieszczańskiego. Poziom wykształcenia kadry nauczycielskiej w Opolu w badanym okresie był bardzo wysoki. Aż w 93,6% kwalifikacje są odpowiednie lub wyższe od wymaganych. Gdybyśmy natomiast wyłączyli z ogólnej liczby nauczyciela śpiewu kościelnego, procent ten byłby imponujący i wynosiłby 96,7%.

5. *Uposażenie i zarobki dodatkowe*

Ustawodawstwo z 1833 r. określało zarobki poszczególnych nauczycieli szkoły obwodowej według ustalonych etatów płacniczych. Rozpiętość płac była szeroka. Najwyższe uposażenie miał inspektor szkoły, pobierający 4 tys. zł rocznie, a od roku 1841 600 rubli srebrnych; następnie nauczyciel języka rosyjskiego, którego uposażenie wynosiło 3 tys. zł (od 1841 r. 450 r.s.). W pięciu kolejnych etatach nie uwzględniono płacy dla nauczycieli poszczególnych przedmiotów. Określono tylko, że jeden nauczyciel w danej szkole będzie pobierał pensję w wysokości 2400 zł (360 r.s.), następny 2 tys. zł (300 r.s.) oraz trzech po 1800 zł (270 r.s.) rocznie. Lista etatów uwzględniała również uposażenie dla nauczycieli religii. Wynosiła ona stale 1800 zł (270 r.s.) rocznie. Niższe wynagrodzenie pobierał nauczyciel języka niemieckiego, któremu przyznano 1200 zł (180 r.s.), a w roku 1836 utworzono etat nauczyciela śpiewu kościelnego i przyznano mu tylko 400 zł (60 r.s.). Tak niska płaca nauczyciela śpiewu kościelnego wynikała m.in. z tego, że w szkole obwodowej zajęcia pełnił dodatkowo, ponieważ za główne jego zajęcie uważano naukę w opolskiej szkole elementarnej.

W szkole obwodowej w Opolu były w zasadzie realizowane przepisy dotyczące uposażenia nauczycieli. Inspektor, nauczyciel języka rosyjskiego, religii i śpiewu kościelnego, pobierali swe płace zgodnie z przewidzianym etatem. Tylko w wypadku nauczyciela języka niemieckiego odstąpiono od tej zasady. Wiemy, że za uczenie tego języka płacono rocznie 1200 zł. Otóż do roku 1837 lekcje z tego przedmiotu prowadził ks. P. Siekierzyński, który jednocześnie pełnił obowiązki nauczyciela religii przez cały okres istnienia szkoły obwodowej w Opolu. W tej sytuacji pobierał on za nauczanie języka niemieckiego płacę o połowę niższą, a mianowicie 600 zł rocznie²⁴⁶. Podobnie było również później, aż do roku 1839, kiedy to języka niemieckiego zaczął uczyć nauczyciel języka łacińskiego Ł. Wikarski²⁴⁷. Możemy tylko przypuszczać, że tak

---

²⁴⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 17. Formularnyj spisok o służbie Paulina Siekierzyńskiego. Opole 8 czerwca 1841 r. s. 223 n.

²⁴⁷ Tamże. Formularnyj spisok o służbie Łukasza Wikarskiego. Opole 29 maja 1840 s. 143.

obcięte płace wyżej wymienieni nauczyciele pobierali z przyczyny nieposiadania pełnych kwalifikacji do nauczania tego języka lub ze względów oszczędnościowych.

Z chwilą zatrudnienia w 1839 r. osobnego nauczyciela języka niemieckiego wypłacano mu już pensję według obowiązującej normy, tj. 1200 zł (180 r.s.) rocznie. Przez cały czas istnienia szkoły opolskiej płace nauczycieli rysunków i kaligrafii oraz geografii z historią były stałe i kształtowały się na równym poziomie (1800 zł rocznie), mimo że nie wyszczególniono ich w etacie płatniczym. Natomiast pobory roczne uczących języka polskiego, łaciny oraz matematyki ulegały zmianom z chwilą zatrudnienia nowego nauczyciela. I tak, jeśli nauczyciel języka łacińskiego J. Grzychowski miał pensję w wysokości 300 r.s.²⁴⁸, to już jego następcy Piotrowi Chodzickiemu za identyczną pracę płacono 270 r.s.²⁴⁹

Niektórzy członkowie grona nauczycielskiego mieli dodatkowe dochody. Mogły one płynąć z obowiązku sprawowania opieki nad zbiorami bibliotecznymi lub tzw. muzeum. Powyższe funkcje wyznaczał inspektor szkoły. Dodatek do pensji z racji pełnienia takiej opieki wynosił 200 zł rocznie.

Podobnie jak opiekunowie wymienionych zbiorów, dodatkowe uposażenie w wysokości 150 zł, a pod koniec lat trzydziestych 200 zł rocznie, otrzymywał ks. P. Siekierzyński, pełniący obowiązki kapelana przy szkole, "na wino i światło", które było potrzebne do codziennego odprawiania "mszy studenckiej"²⁵⁰.

Oprócz wyżej wymienionych dochodów wynikających z pracy w szkole, nauczyciele mieli również bliżej nie określone dochody płynące z wynajmowania uczniom stancji. Prawie połowa, bo aż 48,3% ogółu (15 osób) nauczycieli, odnajmowała uczniom stancję (wyłączając krewnych nauczycieli) w okresie swej bytności w Opolu. Np. ks. P. Siekierzyński w drugim półroczu roku szkolnego 1836/1837 odnajmował stancję 11 uczniom, tj. 12,8% ogółu uczniów szkoły w tym półroczu. Pozostali nauczyciele odnajmowali pokoje mniejszej liczbie uczniów. Ł. Wikarski w roku szkolnym 1839/1840 odnajmował stancję 8 uczniom, F. Sikorski w roku 1844/1845 i Komorowski w roku 1838/1839 odnajmowali stancję 7 uczniom każdy. Przeważająca część nauczycieli miała jednak na stancji jednego, dwóch lub trzech uczniów w ciągu roku. Innych źródeł dochodu nauczycieli nie udało się ustalić.

---

²⁴⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Projekt do etatu płacy na rok 1844 do szkoły powiatowej w Opolu. Opole 17 kwietnia 1843 s. 197.

²⁴⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Lista osób zgromadzenia nauczycielskiego szkoły powiatowej w Opolu na rok szkolny 1845/46 s. 343 n.

²⁵⁰ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 14. Pismo Brodowskiego do ks. Siekierzyńskiego. Opole 23 lipca 1840 s. 124; tamże. Projekt etatu płatniczego na rok 1836 s. 39.

IV. Uczniowie szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Główną podstawą źródłową niniejszego rozdziału jest tzw. księga wpisu uczniów. Dostarczyła ona informacji na temat pochodzenia terytorialnego uczniów, ich przynależności stanowej, pochodzenia społecznego oraz uiszczanie przez nich opłaty wpisowej.

1. *Pochodzenie terytorialne i społeczne*²⁵¹

W okresie istnienia szkoły obwodowej w Opolu, tj. w latach 1833-1848, naukę pobierało 358 uczniów. Przeważająca ich część, bo aż 81,3% (291 osób) pochodziła z guberni lubelskiej. Większość uczniów pochodziła z zachodnich rejonów tej guberni. Z powiatu kazimierskiego 52% (w tym z Opolu 17,6%), z kraśnickiego 15,4, z lubelskiego 7,3, z lubartowskiego 3,7%. Z pozostałych (chełmskiego, krasnostawskiego, tarnogrodzkiego i tomaszowskiego) powiatów guberni lubelskiej pochodziło tylko 2,9% uczniów. Duży procent uczniów z powiatów zachodnich wynikał z tego, że nie było na tym terenie szkoły bliższej, niż opolska. Pozostałe dwie istniejące wówczas szkoły obwodowe w guberni lubelskiej położone były we wschodnich rejonach (powiatach chełmskim i hrubieszowskim). Na południu funkcjonowało tylko gimnazjum im. Zamoyskich, a na północy gimnazjum lubelskie.

Tabela 7. Pochodzenie terytorialne uczniów szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Gubernia	Liczba uczniów	%
lubelska	291	81,3
radomska	35	9,8
podlaska	14	3,9
mazowiecka	6	1,7
kaliska	5	1,4
augustowska	2	0,5
kielecka	1	0,3
brak danych	4	1,1
Razem	358	100,0

Element napływowy z innych guberni Królestwa stanowiło 17,6% uczniów (63 osoby). Zdecydowaną większość w tej grupie, bo 9,8% stanowią przybysze z guberni radomskiej (por. tab. 7).

²⁵¹ Przy pochodzeniu uczniów wzięto pod uwagę miejsce urodzenia. W wypadku braku takiego brano pod uwagę miejsce zamieszkania.

Uczniowie z tej guberni pochodzili głównie z powiatów wschodnich, tj. soleckiego, opatowskiego i sandomierskiego. Powiaty te sąsiadowały z gubernią lubelską. Tu również decydujący wpływ miała odległość. Do Opolą mieli znacznie bliżej niż do innej szkoły obwodowej w guberni radomskiej.

Spora grupa uczniów przybyła również z guberni podlaskiej. Pochodzili oni głównie z zachodnich jej powiatów (garwolińskiego i zaklikowskiego). Uczniowie z guberni augustowskiej, kaliskiej, kieleckiej i mazowieckiej stanowili ogółem 3,9% uczniów. Ich większość w chwili podjęcia nauki mieszkała już z rodzicami w guberni lubelskiej lub nawet w samym Opolu. Część uczniów z wyżej wymienionych guberni przyjechała do Opolą na okres trwania nauki. Byli oni najczęściej utrzymywani przez krewnych. 12 VIII 1845 r. kurator okręgu naukowego warszawskiego polecił, by młodzież urodzona w zachodnich guberniach Królestwa, a nie mająca krewnych lub rodziców na stałe osiadłych w guberni lubelskiej, nie była przyjmowana do tutejszej szkoły²⁵². To rozporządzenie jeszcze bardziej ograniczyło napływ młodzieży z zachodnich guberni do szkoły obwodowej w Opolu.

Zdecydowana większość, bo ok. 80% uczniów, to przybysze spoza Opolą i okolic. Ci uczniowie w czasie roku szkolnego mieszkali na stancjach w Opolu, utrzymywanych tylko przez te osoby, które miały zezwolenie inspektora szkoły²⁵³. Miejscem urodzenia uczniów w 48% było miasto, a w 52% wieś²⁵⁴ (por. tab. 8).

Tabela 8. Pochodzenie uczniów
szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu
z miast i wsi (1833-1848)

Miejsce urodzenia	Liczba osób	%
miasta:		
a) gubernialne	9	2,5
b) powiatowe	36	10,1
c) inne	124	34,6
wieś	185	51,7
brak danych	4	1,1
Razem	358	100,0

W odniesieniu do 13% osób możemy stwierdzić, że pochodzili oni z miast gubernialnych i powiatowych będących ośrodkami władz administracyjnych. Dane dla 35% uczniów

²⁵² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 19. Inspektor gimnazjum w Lublinie do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 20 sierpnia 1845 s. 5; tamże. Dyrektor gimnazjum gubernialnego w Lublinie do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 27 marca 1846 s. 7.

²⁵³ "Dziennik Województwa Lubelskiego" dodatek z dnia 7/19 sierpnia 1835 s. 718.

²⁵⁴ Odsetek odliczano od 354, tj. od liczby uczniów o znanym miejscu urodzenia.

pochodzących z miast małych są mało informatywne. Wiadomo przecież, że różnice między miasteczkiem a wsią w badanym okresie w wielu wypadkach były znikome, a czasem faktycznie w ogóle nie istniały.

2. Przynależność stanowa i pochodzenie społeczne

Przystępując do opracowania powyższego problemu napotkaliśmy pewne trudności. Jedną z nich był brak informacji o pochodzeniu stanowym 32,4% uczniów. Luki te wynikły z błędnego wpisu do księgi uczniów przyjmowanych do szkoły. W rubryce "przynależność stanowa" zanotowano zawód wykonywany przez ojca zamiast przynależności stanowej ucznia. W związku z powyższym, za reprezentatywną dla ogółu uczniów szkoły obwodowej w Opolu uznano grupę 242 uczniów (67,6%), o których mamy informacje odnoś-

Tabela 9. Przynależność stanowa uczniów szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Lp.	Pochodzenie stanowe	Liczba osób	% 358=100%	% 242=100%
1.	szlachta	104	29,0	43,0
2.	mieszczenie	131	36,6	54,0
3.	chłopi	7	2,0	3,0
4.	brak danych	116	32,4	-
	Razem	358	100,0	100,0

nie do pochodzenia stanowego. Tabela 9 ilustruje nam, jak kształtowała się interesująca nas kwestia w badanej grupie uczniów.

Z przytoczonych w tabeli danych wynika, że 43% uczących się (tj. 104 osoby z 242) w Opolu podało jako swe pochodzenie stanowe "szlachta". W badanych przez nas aktach występują tylko dane o przynależności stanowej, do jakiej przyznawali się uczniowie lub ich rodzice w czasie zapisu do szkoły. Okazuje się jednak, że grupa uczniów pochodzenia szlacheckiego jest bardzo zróżnicowana pod względem pochodzenia społecznego (por. tab. 10).

Spośród nich 47% (uczniów o znanym zawodzie ojca) to grupa tzw. posiadaczy (właściciele gospodarstw, dzierżawcy, propinatorzy). Większość (53%) uczniów stanowią tacy, których ojcowie należą do tzw. grupy pracowników najemnych (m.in. burmistrzowie, wójtowie, oficerowie, nauczyciele, oficjaliści, urzędnicy). Nie udało się ustalić pochodzenia społecznego dla 13% uczniów, których zaliczyliśmy do stanu szlacheckiego, ponieważ nie można było ustalić pozycji zawodowej ojca.

Wśród uczących się w Opolu występuje także spora grupa uczniów pochodzenia mieszczańskiego. Stanowią oni 54% i pod względem pozycji zawodowej ojców nie reprezentują grupy ostro odcinającej się od szlachty. W tej grupie stanowej występują, podobnie jak wśród "szlachty", uczniowie, których ojcowie należeli do tzw. posiadaczy lub pracowników najemnych. Do grupy posiadaczy należało 22% uczących się, natomiast do pracowników najemnych 52% wszystkich, których ojcowie legitymowali się pochodzeniem mieszczańskim. Odsetki te, jak łatwo można zauważyć, są niższe aniżeli w analogicznych grupach zawodowych szlachty. Wynika to m.in. z tego, że wśród mieszczan występuje spora grupa rzemieślników, którzy stanowią 26%. Podobnej grupy nie spotykamy wśród uczniów pochodzenia szlacheckiego.

Uczniowie pochodzenia chłopskiego stanowią najmniej liczną grupę w szkole opolskiej, bo tylko 3% ogółu (7 osób). Dla porównania można dodać, że przeciętny odsetek młodzieży chłopskiej we wszystkich szkołach średnich Królestwa Polskiego w analogicznym okresie wynosił tylko 3% wszystkich uczniów²⁵⁵.

Wracając do szkoły opolskiej należy dodać, że rodzice wszystkich uczniów pochodzenia chłopskiego byli posiadaczami gospodarstw rolnych. Tak niski procent tej młodzieży wynikał z dość dużych kosztów związanych z czteroletnią nauką w szkole (pomoce szkolne, uiszczanie opłaty szkolnej, utrzymanie). W związku z tym możemy stwierdzić, że uczniowie pochodzenia chłopskiego z Opoła byli synami zamożnych chłopów, których stać było na coroczne uiszczanie wyżej wymienionych opłat.

Jest wielce prawdopodobne, że pod przynależnością stanową miejską lub w grupie, gdzie nie ma danych o pochodzeniu stanowym, ukrywa się część młodzieży chłopskiej. Trzeba przy tym pamiętać, że różnica w pozycji ma-jątkowej oraz społecznej właściciela gospodarstwa rolnego w małym mia-steczku czy na wsi w tym okresie była bardzo często znikoma.

Podjęcie zaś nauki w szkole obwodowej stanowiło dla ucznia pochodzenia chłopskiego pewien krok w awansie społecznym. Na marginesie możemy stwierdzić, że wśród 358 uczniów szkoły obwodowej w Opolu zdecydowana większość to katolicy. Tylko 3 osoby, tj. 0,8% ogółu, były ewangelikami. Z racji tak znikomego zróżnicowania pod względem wyznaniowym nie będziemy zajmowali się tą problematyką w dalszej części rozdziału.

---

²⁵⁵ R. C z e p u l i s-R a s t e n i s. Szkolnictwo. W: Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815-1864. Pod kierunkiem W. Kuli i J. Leskiewiczowej. Wrocław 1979 s. 185.

Tabela 10. Pochodzenie społeczne uczniów szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Zawód ojca	Szlach- cic	Miesz- czanin	Chłop	Brak danych o przynależ- ności stanowej ojca	Razem
posiadacze:					
właś. gosp. rolnego	31	9	7	-	47
dzierżawca dóbr	10	1	-	8	19
dzierżawca młyna	-	3	-	-	3
fabrykant papieru	-	-	-	1	1
propinator	2	4	-	1	7
piekarz	-	-	-	1	1
ogrodnik	-	1	-	-	1
pracownicy najemni:					
burmistrz	3	-	-	11	14
wójt gminny	1	2	-	2	5
komisarz skarbu	-	-	-	2	2
asesor	-	1	-	-	1
oficer	10	-	-	3	13
urzędnik	5	1	-	10	16
rejent	-	-	-	1	1
nauczyciel	7	-	-	-	7
lekarz	2	-	-	3	5
pisarz	6	-	-	4	10
pocztmajster	-	-	-	1	1
policjant	-	1	-	-	1
komornik	-	-	-	1	1
poborca	-	2	-	-	2
rewizor	1	-	-	4	5
leśniczy	-	-	-	8	8
budowniczy prywatny	-	-	-	1	1
rządca dóbr	-	-	-	6	6
ekonom	-	-	-	3	3
oficjalista	12	24	-	34	70
strażnik	-	2	-	-	2
geometra	-	-	-	2	2
kuchmistrz	-	1	-	-	1
mechanik	-	2	-	-	2
lokaj	-	4	-	-	4
opiekun ksiądz	1	3	-	-	4
rzemieślnik	-	14	-	4	18
artysta	-	-	-	1	1
garbarz	-	8	-	-	8
brak danych o zawodzie ojca	13	48	-	4	65
Razem	104	131	7	116	358

3. *Uiszczanie opłaty wpisowej*

Reorganizacja szkoły w Opolu w roku 1833 wpłynęła m.in. na podwyższenie opłaty wpisowej z 18 zł do 50 zł. Zdecydowana większość uczniów tej szkoły bez względu na pochodzenie stanowe uiszczala opłatę w wysokości 50 złp (6 r.s.). Była to grupa 246 uczniów, tj. 69% ogółu. Istniała jednak grupa młodzieży zwolnionej od płacenia wpisowego. Stanowiła ona 20% wszystkich uczniów. Podstawą do zwolnienia od obowiązków opłaty było wykazanie się tzw. świadectwem ubóstwa. Mogli je przedstawić tylko synowie urzędników, np. burmistrzów, pisarzy, rewizorów²⁵⁶. Przepisy rządowe nie zwalniały od opłat szkolnych tych dzieci, których ojcowie nie reprezentowali zawodów zaliczanych do urzędników, np. stróże, woźni, strażnicy, żołnierze, podoficerowie, wójtowie, dozorczy, policjanci²⁵⁷. Powyższego przepisu w szkole obwodowej ściśle nie przestrzegano, ponieważ ulgą od opłat objęci byli także uczniowie pochodzenia mieszczańskiego, których ojcowie pracowali jako dozorczy, strażnicy czy policjanci. Jednak zdecydowaną większość wśród młodzieży szkolnej Opolu zwolnionej od opłat stanowili uczniowie pochodzenia szlacheckiego - ok. 80%. Sytuacja taka wynikała stąd, iż niewiele dzieci ze środowisk mieszczańskich miało ojców pełniących obowiązki urzędnicze. W poszczególnych latach szkolnych odsetek uczniów zwolnionych od wpisowego wahał się między 9 a 32% ogólnej liczby uczących się w Opolu w danym roku szkolnym (por. tab. 11).

Liczba zwolnionych w poszczególnych latach szkolnych przeważnie nie przekracza 25% ogólnego stanu uczniów. Tylko w czasie trwania dwóch lat szkolnych liczba zwolnionych od opłaty przekracza ten procent. Liczba uczniów zwolnionych w opolskiej szkole obwodowej była znacznie niższa od przeciętnej we wszystkich szkołach obwodowych Królestwa. Tak np. w 1840 r. w Opolu ulgami w zakresie opłat objęto 27%, natomiast w analogicznym okresie średni współczynnik dla pozostałych szkół obwodowych Królestwa wynosił 41%²⁵⁸. Bywały jednak lata, np. 1838 r., kiedy współczynnik ten kształtował się na poziomie przeciętnej wszystkich szkół obwodowych Królestwa. Maksymalna liczba młodzieży opolskiej, wobec której zastosowano całkowite ulgi w opłacaniu wpisowego, przypadła na rok szkolny 1834/1835 i wynosiła 19 osób (32%). Począwszy jednak od 1840 r. obserwuje się coraz mniejszą liczbę uczniów zwolnionych od wpisowego, która w ostatnim roku istnienia szkoły kształtowała się już tylko na poziomie 9%. Obejmowanie coraz mniejszej liczby młodzieży uczącej się ulgami wynikało m.in. z ówczesnej polityki władz, które dążyły do ograniczenia liczby uczniów

---

²⁵⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 4. Pismo dyrektora gimnazjum gubernialnego lubelskiego do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 26 kwietnia 1843 s. 123.

²⁵⁷ Tamże s. 74, 123.

²⁵⁸ C z e p u l i s - R a s t e m i s, jw. s. 187.

Tabela 11. Liczba uczniów szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu zwolnionych od opłaty szkolnej (1833-1848)

Rok szkolny	Liczba uczniów ^a	Liczba uczniów zwolnionych	%
1833/1834	52	12	23
1834/1835	59	19	32
1835/1836	85	19	22
1836/1837	86	19	22
1837/1838	90	23	26
1838/1839	98	24	24
1839/1840	88	24	27
1840/1841	81	20	25
1841/1842	62	12	20
1842/1843	64	9	15
1843/1844	74	9	14
1844/1845	80	10	13
1845/1846	69	9	13
1846/1847	61	6	10
1847/1848	64	6	9

^a W poszczególnych latach szkolnych brano pod uwagę maksymalną liczbę uczniów.

rekrutujących się z rodzin, gdzie ojcowie byli urzędnikami o najniższych stawkach uposażenia. Potwierdzeniem tego typu polityki, trwającej jak wspomnieliśmy od 1840 r., może być sytuacja z 1845 r., kiedy to w trybie tajnym cofnięto przyznane wcześniej ulgi dla dzieci niższych urzędników²⁵⁹. Pomimo powyższych decyzji do władz szkoły obwodowej w Opolu napływało wiele podań o ulgi od urzędników "obarczonych liczną rodziną" bądź "ubogich wdów". Świadczy to o tym, że nie chciano tak szybko zrezygnować z szansy wyedukowania dzieci²⁶⁰. Decyzja władz, uderzająca w biedniejszych uczniów starających się o zwolnienie z opłat wpisowych, wpływała negatywnie na stan liczebny uczących się w poszczególnych latach w szkole opolskiej. Liczba młodzieży przyjmowanej na naukę zmniejszyła się o 10% w porównaniu z sytuacją sprzed roku 1840. W latach szkolnych, kiedy 20% objętych było prawem do całkowitych ulg wpisowych, zanotowano najwyższą liczbę uczniów.

W szkole obwodowej w Opolu oprócz grupy uczniów mających prawo do zwolnienia od opłaty była również młodzież, która uiszczała częściową opłatę wpisowego w

²⁵⁹ L. W o l s k i. Główniejsze wiadomości statystyczne o Królestwie Polskim na zasadzie akt urzędowych. W: Kalendarz obserwatorium astronomicznego. Warszawa 1859 s. 143-149; C z e p u l i s-R a s t e n i s, jw. s. 188.

²⁶⁰ WAPL. GWL vol. 84. Akta prośb o zamieszczenie w liście kandydatów do wakujących stypendiów.

wysokości 3 r.s. rocznie. Ulgę powyższą zastosowano tylko wobec 7 osób, tj. 2% wszystkich uczniów. Powyższa forma ulg pojawiła się dopiero po roku 1845 i objęła tych uczniów, których ojcowie byli urzędnikami. Prawdopodobnie należeli do grupy niżej zarabiających, pomimo iż legitymowali się pochodzeniem szlacheckim.

Opolskie władze szkolne pobierały też od niektórych uczniów inne opłaty. Chodzi tu o opłacanie wpisowego w wysokości 10 r.s. rocznie przez 36 uczniów (9%). Cechą charakterystyczną dla tej grupy jest to, że była ona pochodzenia miejskiego. Ojcowie uczniów, wobec których zastosowano ten przepis, byli rzemieślnikami. Prawdopodobnie władze miały na celu zmuszenie w ten sposób młodzieży do niewychodzenia ze swojej klasy społecznej i pozostania w zawodzie ojca. Takiej polityki nie stosowano w ani jednym wypadku w stosunku do uczniów pochodzenia szlacheckiego.

Z powyższego wynika, że największe możliwości pobierania nauki w szkole opolskiej mieli synowie urzędników, których zwolniono od opłat wpisowych. Ponieważ właśnie urzędnicy w większości legitymowali się szlacheństwem, tym samym uczniowie pochodzenia mieszczańskiego, którzy wywodzili się z rodzin rzemieślniczych zobowiązani byli do uiszczania znacznie wyższego wpisowego.

V. Organizacja nauczania i wychowania w szkole obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

W zorganizowanej w myśl założeń ustawowych opolskiej szkole obwodowej były cztery klasy. Nauczyciele byli wyspecjalizowani w poszczególnych przedmiotach i w ich zakresie udzielali nauki.

Rok szkolny rozpoczynał się 1 października uroczystym nabożeństwem, na którym byli obecni inspektor, nauczyciele oraz młodzież szkolna²⁶¹. Następnego dnia nauczyciele zapoznawali uczniów z programem nauki. Po rozplanowaniu zwyczajnych zajęć szkolnych rozpoczynano w następnym dniu normalną pracę. Pierwsze kilka dni były przeznaczone na powtórzenie przepracowanego materiału w poprzednim roku szkolnym. Następnie przystępowano do realizacji programu przewidzianego na daną klasę, który nauczyciel miał obowiązek przepracować z uczniami do końca stycznia. Od lutego młodzież przygotowywała się do publicznych egzaminów, powtarzając przerobiony materiał. Publiczne egzaminy półroczne nie odbywały się zawsze w określonych terminach. Można je było przesunąć o kilka lub kilkanaście dni wcześniej lub później. Po egzaminach następowała przerwa w nauce, w czasie której młodzież rozjeżdżała się do domów. Zajęcia w szkole rozpoczynały się ponownie 1 marca. W drugim półroczu

---

²⁶¹ WAPL. GWL vol. 631. Akt uroczysty zakończenia roku szkolnego 1833/34.

normalna praca w szkole trwała do połowy lipca. Następnie przez kilka dni uczniowie powtarzali przerobiony materiał do egzaminów publicznych, które odbywały się w zasadzie w drugiej połowie lipca.

Na egzamin zapraszano wizytatora. W dwa lub trzy dni po egzaminach odbywało się uroczyste zakończenie roku szkolnego, w czasie którego miały miejsce publiczne popisy i rozdawanie świadectw. Wakacje letnie trwały do końca września.

Program nauki w szkole obwodowej opierał się na ustawie z roku 1833, która wyszczególniała 11 przedmiotów (por. tab. 12). Uczono religii (z nauką moralną), języka polskiego, języka rosyjskiego, języka łacińskiego, arytmetyki, geografii, geometrii, historii, kaligrafii, rysunków, języka niemieckiego.

Tabela 12. Plan nauki w szkole obwodowej i powiatowej w Opolu

Przedmiot	Liczba godzin w tygodniu				Ogółem godzin
	klasa I	klasa II	klasa III	klasa IV	
religia i nauka moralna	3	3	3	2	11
język polski	5	4	4	5	18
język rosyjski	5	4	4	5	18
język łaciński	5	4	4	5	18
arytmetyka	5	3	3	2	13
geometria	-	2	4	4	10
geografia	2	2	2	2	8
historia	-	2	2	2	6
kaligrafia	4	3	1	-	8
rysunki	3	3	3	3	12
język niemiecki	-	2	2	2	6
Razem	32	32	32	32	128

W roku 1836 wprowadzono naukę śpiewu kościelnego. A oto przedmioty, których uczono w poszczególnych klasach.

Klasa I: 1) religia i nauka moralna, 2) język polski, 3) język rosyjski, 4) język łaciński, 5) arytmetyka, 6) geografia, 7) kaligrafia, 8) rysunki.

Klasa II i III: 1) religia i nauka moralna, 2) język polski, 3) język rosyjski, 4) język łaciński, 5) arytmetyka, 6) geometria, 7) geografia, 8) historia, 9) kaligrafia, 10) rysunki, 11) język niemiecki.

Klasa IV: 1) religia i nauka moralna, 2) język polski, 3) język rosyjski, 4) język łaciński, 5) arytmetyka, 6) geometria, 7) geografia, 8) historia, 9) rysunki, 10) język niemiecki.

Językiem wykładowym w szkole obwodowej był język polski.

Nauka religii w klasie I ograniczała się do "Krótkiego katechizmu", a moralna do "Katechizmu nauki obyczajowej"²⁶². W klasie II religii uczono z "Katechizmu nauki chrześcijańskiej", moralnej zaś uczono z tego samego katechizmu co w pierwszej klasie²⁶³. Religii w klasie III i IV uczono nadal z katechizmu, jaki obowiązywał w klasie drugiej. Ponadto w tych dwóch klasach uczono z "Katechizmu o czci Cesarza wszech Rosji czyli objaśnienie czwartego przykazania boskiego"²⁶⁴. Władze kładły duży nacisk na naukę religii, gdyż chodziło im o wychowanie młodzieży w duchu lojalności dla władzy.

Języka polskiego uczono we wszystkich klasach. W klasach młodszych (I i II) główny ciężar nauki spoczywał na gramatyce. Korzystano w tych klasach z podręczników ks. Onufrego Kopczyńskiego²⁶⁵. W klasie III uczono deklamowania sianek, elegii, satyr itd. Uczniowie zobowiązani byli czytać powieści i "utwory prozą zastosowane do ich wieku". W ostatniej klasie IV powtarzano gramatykę z klas niższych i korzystano nadal z "Gramatyki" Kopczyńskiego: czytano wyjątki z utworów Krasickiego, uczono pisania listów oraz podań do "władz krajowych w różnych treściach" oraz zasad wymowy. Do wymowy używano podręcznika Staweckiego pt. "Zasady wymowy i poetyki"²⁶⁶.

Język rosyjski był przedmiotem nauczania we wszystkich klasach. Do nauki tego języka używano podręczników M. Grecza i L. Rogalskiego²⁶⁷.

W pierwszym półroczu klasy pierwszej nauczano czytania z wypisów oraz zapoznawano uczniów z podstawowymi zasadami gramatyki. Drugie półrocze poświęcano na dyktanda (raz w tygodniu), krótkie dialogi oraz uczenia "krótkich poezji"²⁶⁸. W klasie następnej (drugiej) przerabiano również gramatykę. Na zajęciach od drugiej klasy mówiono wyłącznie po rosyjsku. Pisano dyktanda, które w domu tłumaczone były przez

---

²⁶² Katechizm krótki dla młodzieży rzymsko-katolickiego wyznania... Wilno 1834; Katechizm nauki obyczajowej o powinnościach człowieka w społeczeństwie, podług świata przyrodzonego, z francuskiego przełożony. [b.m.r.]. WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Raport. Nauka religii i moralnej dawana przez ks. Siekierzyńskiego s. 46.

²⁶³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Raport. Nauka religii s. 46.

²⁶⁴ Katechizm o czci Cesarza Wszech Rosji czyli objaśnienie czwartego przykazania boskiego... Wilno 1832; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Raport. Nauka religii s. 52.

²⁶⁵ O. K o p c z y ń s k i. Gramatyka dla szkół narodowych na klasę I. Warszawa 1829; t e n ż e. Gramatyka na klasę II. Wilno 1830; t e n ż e. Gramatyka na klasę III. Warszawa 1828; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Raport. Wykład j. polskiego w szkole obwodowej opolskiej w roku 1837/38 s. 54 n.; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 12. Protokół narodowy nad książkami elementarnymi. Warszawa 1833 s. 11.

²⁶⁶ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Raport. Wykład j. polskiego s. 54 n.

²⁶⁷ M. G r e c z. Gramatyka rosyjska. Wilno 1836; t e n ż e. Początkowe prawidła rosyjskiej gramatyki. Tłum. A. Chlebowicz. Warszawa 1834; L. R o g a l s k i. Wypisy rosyjskie czyli stopniowanie, ćwiczenia dla poczynających się uczyć języka rosyjskiego. Warszawa 1835; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 12. Wykaz książek elementarnych, które w rękach uczniów znajdować się mogą s. 100.

²⁶⁸ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Lista imienna uczniów szkoły obwodowej opolskiej stosownie do postępów w j. rosyjskim, Opole lipiec 1838 s. 67.

uczniów na język polski²⁶⁹. W trzecim roku nauki powtarzano gramatykę z klas poprzednich oraz uczono formowania imiesłówów, przysłówków, przyimków, spójników. W porównaniu z klasą drugą nauczyciele częściej stosowali dyktanda, które uczniowie tłumaczyli w domu na język polski. Następnie uczniowie przechodzili do tłumaczenia wypisów na język polski oraz uczyli się dialogów i wierszy²⁷⁰. W czwartej klasie powtarzano gramatykę oraz uczono składni. Zwracano szczególną uwagę na tłumaczenie z języka rosyjskiego na polski i odwrotnie. Na język rosyjski tłumaczono głównie powieści Krasickiego²⁷¹.

We wszystkich czterech klasach nauczano języka łacińskiego. Tu także główny ciężar nauki spoczywał na opanowaniu gramatyki. W starszych klasach uczniowie tłumaczyli z języka polskiego na łacinę i odwrotnie, a w klasie czwartej uczniowie uczyli się na pamięć również bajek. Do nauki tego przedmiotu używano podręczników Z. P. Bartoszewicza i J. Trojańskiego²⁷².

Także nauka arytmetyki odbywała się we wszystkich klasach. Najwięcej godzin miały jej jednak klasy pierwsze, bo aż 5 tygodniowo, w drugiej i trzeciej po 3 godziny, a w czwartej po 2. Do nauki tego przedmiotu używano podręczników Jana A. Radomińskiego²⁷³.

W klasie pierwszej uczono głównie "zasad liczenia oraz cztery działania główne na liczbach całkowitych". W drugim półroczu przechodzono do jednostek wag, miar i monet "w kraju używanych"²⁷⁴.

W klasie drugiej przechodzono do działań na ułamkach, m.in. sprowadzanie do wspólnego mianownika, zamienianie ułamków na liczby dziesiętne itd.²⁷⁵

Nauka geometrii odbywała się tylko w trzech starszych klasach. Na klasę drugą przeznaczono 2 godziny, a na trzecią i czwartą po 4 tygodniowo. Do nauki tego przedmiotu używano podręczników O. Lewockiego i S. Lacroix²⁷⁶.

---

²⁶⁹ Tamże s. 68.

²⁷⁰ Tamże s. 69.

²⁷¹ Tamże s. 70.

²⁷² Z. P. B a r t o s z e w i c z. Gramatyka języka łacińskiego dla użytku młodzieży szkolnej. Warszawa 1832; J. K. T r o j a ń s k i. Gramatyka łacińska do potrzeb szkół polskich zastosowana. Warszawa 1834; Tirocinium linguae latinae ad usum classis secundae. Varsaviae 1821; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Lista imienna uczniów szkoły obwodowej stosownie do postępów w j. łacińskim w roku 1837/38 s. 57 n.

²⁷³ J. A. R a d o m i ń s k i. Zasady arytmetyki. Warszawa 1832; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 12. Kopia. Wykaz książek s. 101.

²⁷⁴ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Wykaz wykładanych przedmiotów arytmetyki i geometrii w roku 1837/38 s. 61.

²⁷⁵ Tamże s. 61 n.

²⁷⁶ O. L e w o c k i. Geometria dla szkół wydziałowych. Warszawa 1830; S. F. L a c r o i x. Jeometria. Warszawa 1826.

W klasie drugiej wykładano wstępne wiadomości o kątach przyległych, wierzchołkach przeciwległych, o przystawianiu trójkątów, liniach prostopadłych, równoległych, o wielokątach, o mierzeniu kątów. W klasie trzeciej uczono uczniów mierzenia powierzchni "gruntów i zdejmowania planu wsi [...]". W klasie czwartej uczono "o płaszczyznach przecinających się i liniach prostych przeciętych płaszczyznami, o własnościach brył i mierzeniu ich powierzchni". Pod koniec roku uczono "rozwiązywania trójkątów prostokątnych i ostrokątnych i o przerabianiu map"²⁷⁷.

Geografia była przedmiotem nauczania we wszystkich klasach. Na nią przeznaczano w każdym roku 2 godziny tygodniowo. Do nauki tego przedmiotu używano podręczników Chrystyana Steina²⁷⁸. W klasie pierwszej uczono podstawowych definicji potrzebnych do zrozumienia tego przedmiotu. Następnie przechodzono do omówienia państw europejskich, głównych rzek, gór, miast, jezior, mórz. W klasie drugiej uczono głównie geografii Królestwa Polskiego i Cesarstwa Rosyjskiego. W klasie trzeciej omawiano Australię, Azję, Afrykę i Amerykę, zwracając jednak głównie uwagę na kolonie europejskie. W klasie czwartej powtarzano przerobiony materiał z poprzednich lat. Następnie omawiano cztery pory roku oraz związany z tym obrót ziemi dookoła słońca²⁷⁹.

Historii uczono tylko w trzech klasach starszych po 2 godziny tygodniowo. W nauce tego przedmiotu korzystano z podręczników J. Kajdanowa przeznaczonych dla odpowiednich klas²⁸⁰. W klasach starszych większą część godzin przeznaczano na historię Rosji.

Kaligrafii uczono w klasach od pierwszej do trzeciej. W klasie pierwszej na te zajęcia przeznaczano 4 godziny tygodniowo, w drugiej 3, a w trzeciej 1. Na zajęciach korzystano m.in. ze "Wzorów pisma rosyjskiego"²⁸¹.

Rysunki były przedmiotem we wszystkich klasach po 3 godziny tygodniowo. Na zajęciach korzystano z pomocy, jakimi były wzory rysunkowe²⁸².

---

²⁷⁷ Zob. przyp. 15 s. 61-63.

²⁷⁸ Ch. B. S t e i n. Geografia. Nowo przejrzana i poprawiona. Wrocław 1831; t e n ż e. Rys geografii powszechnej pomnożony geografią szczegółową Cesarstwa Rosyjskiego i Królestwa. Wilno 1833.

²⁷⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Instrukcja dla nauczycieli szkół elementarnych s. 83 n.

²⁸⁰ J. K a j d a n o w. Rys historii powszechnej. Tłum. z rosyjskiego L. Bętkowski. Warszawa 1825; t e n ż e. Historia powszechna krótko zebrana. Tłum. L. Rogalski. Wilno 1825; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 12. Pismo dyrektora gimnazjum lubelskiego do inspektora w Opolu. Lublin 12 listopada 1833 s. 19.

²⁸¹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 12. KRzSWD i OP do inspektora szkoły obwodowej w Opolu. Warszawa 16 listopada 1933 s. 27.

²⁸² Tamże. Kopia. Wykaz książek s. 101.

Języka niemieckiego uczono w trzech klasach wyższych po 2 godziny tygodniowo. Na zajęciach korzystano m.in. z gramatyki A. Kotschul²⁸³. W pierwszych dwóch klasach nauki tego języka większą część godzin poświęcano na gramatykę. W klasie ostatniej zwracano główną uwagę na tłumaczenie z polskiego na niemiecki i odwrotnie. Prócz tego we wszystkich klasach uczniowie uczyli się na pamięć bajek²⁸⁴.

Jak już wspomnieliśmy, językiem wykładowym był język polski, ale coraz większego znaczenia nabierał język rosyjski. Na oba te języki oraz na łacinę przeznaczano po 18 godzin tygodniowo. Z języków uczniowie mieli zadawane każdego dnia ćwiczenia z przewagą tłumaczeń.

Organizację i metody nauczania w szkole obwodowej normowały dyrektywy, rozporządzenia i przepisy. Zajęcia szkolne odbywały się dwa razy dziennie: rano i po południu. We wtorki i czwartki młodzież miała godziny popołudniowe wolne od nauki. Rozkład lekcji był stały i niezmienny w ciągu roku. Przez kilka pierwszych lat istnienia szkoły obwodowej godziny lekcyjne miały 90 minut. Przed południem trzy, a po południu jedna²⁸⁵. W drugiej połowie lat trzydziestych w Opolu godziny lekcyjne skrócono do 60 minut. Przed południem było ich cztery (do godz. 12) i po południu dwie (od 14 do 16). W roku 1836 wprowadzono zajęcia ze śpiewu kościelnego. Odbywały się one w poniedziałki i soboty od 16 do 17²⁸⁶.

Zadaniem dydaktycznym szkoły obwodowej było możliwie dokładne opanowanie przez ucznia przeznaczonego na daną klasę materiału nauczania. Podstawą nauczania był podręcznik. Nauczycielom nie wolno było wprowadzać w zakres materiału objętego podręcznikiem nowej, szerszej treści danego problemu. Wszelkie nowości, które nauczyciel pragnął wprowadzić do lekcji, musiały być uprzednio zatwierdzone przez władze szkolne.

Przepisy dla nauczycieli podkreślały, że nauczanie w szkole nie może polegać na bezmyślnym "kuciu" na pamięć zadanej lekcji, lecz przeciwnie, uczeń powinien każdą rzecz pojąć i zrozumieć. Najskuteczniejszą metodą prowadzącą do tego celu miał być wykład i objaśnienia. W praktyce jednak wyglądało to tak, że nauczyciel podawał najkonieczniejsze objaśnienia, wskazywał to, czego uczeń miał uczyć się w domu, a ten "wykuwał" zadaną lekcję. Rola nauczyciela sprowadzała się głównie do sprawdzenia, w jakiej mierze młodzież opanowała materiał lekcyjny.

---

²⁸³ A. K o t s c h u l a. Gramatyka niemiecka teoretyczna i praktyczna. Wrocław 1829; WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Lista imienna uczniów szkoły obwodowej opolskiej stosownie do postępów w j. niemieckim w roku 1837/38 s. 59.

²⁸⁴ Tamże.

²⁸⁵ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Rozkład godzin i nauk w szkole obwodowej w Opolu. Opole 30 września 1833 s. 19 n.

²⁸⁶ Tamże. Rozkład nauk w roku 1843/44. Opole 16 sierpnia 1843 s. 322.

Do innych, powszechnie stosowanych form pracy dydaktycznej należały wypracowania pisemne uczniów, powtarzanie przepracowanego materiału, a przede wszystkim egzaminy. Wypracowania pisemne były częste, zwłaszcza domowe. Przy czym chodziło nie tylko o naukę, lecz również o to, by wypełnić młodzieży wolny czas pracą, tak aby go nie mogła przeznaczyć na zajęcia niedozwolone przez szkołę. Za takie uważano nieodpowiednie rozrywki, czytanie niedozwolonej literatury. W tym wypadku miano na myśli literaturę polityczną i patriotyczną, której rozpowszechnianiu w szkołach Królestwa chciały zapobiec władze rosyjskie.

Powtarzanie już raz przerobionego materiału odbywało się głównie drogą odpytywań. Przepisy nakazywały, ażeby "podczas każdej godziny szkolnej o to się nauczyciel najpierw wypytywać powinien, co w przeszłej [lekcji] objaśniał, nie postępując w objaśnieniu dalej, póki w materii już objaśnionej całkiem nie wyegzaminował [...]".

Każde półrocze kończyło się egzaminem. Przed każdym takim egzaminem zbierało się grono nauczycieli wraz z inspektorem na konferencję, celem oceny postępów uczniów w nauce. Sposób odbywania egzaminów półrocznych i rocznych był mniej więcej jednakowy. W obydwu egzaminach publicznych brali udział tylko ci uczniowie, którzy w wyniku klasyfikacji otrzymali z nauki i zachowania stopień najlepszy. Pozostali uczniowie, nie dopuszczeni do publicznego popisu, odbywali go prywatnie, tzn. w obecności nauczyciela, inspektora oraz wizytatora. Porządek egzaminów był z góry ustalony. W ciągu dnia przepytywano zazwyczaj dwie klasy.

Uroczyste zakończenie roku szkolnego odbywało się najczęściej następnego dnia po zakończeniu egzaminów rocznych. Na tę chwilę wszyscy uczniowie wraz z gronem nauczycielskim i zaproszonymi gośćmi udawali się o godz. 10 do kościoła na mszę świętą²⁸⁷. Po mszy św. uczniowie szli do szkoły "do sali szkolnej na ten cel przeznaczony". W imieniu młodzieży do zebranych przemawiał jeden z uczniów klasy czwartej, który "przywitał" zaproszonych gości i grono nauczycielskie. Następnie zabierał głos inspektor szkoły, który odczytywał nazwiska uczniów promowanych do klasy wyższej. Uczniom z ocenami celującymi wręczano nagrody i listy pochwalne, po czym prymusi dokonywali tzw. "popisu" z niektórych przedmiotów. Następnie wszyscy udawali się do kościoła w "zwykłym porządku" wraz z gronem nauczycielskim i zaproszonymi gośćmi. W kościele "przed Tronem Najwyższego składano korne dziękczynienie za szczęśliwe odbycie roku". Całą ceremonię kończono odśpiewaniem hymnu św. Ambrożego, po czym uczniowie rozchodzili się do domów²⁸⁸. Niezbędnym jednak warunkiem, jak już wcześniej wspomnieliśmy, przyjęcia do szkoły było ukończenie 9

---

²⁸⁷ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Listy dyżurów kościelnych. Opole 8 października 1834 s. 42 n.

²⁸⁸ WAPL. GWL vol. 631. Akt uroczysty zakończenia roku szkolnego 1833/34.

roku życia. Tylko w wypadku zapisu bratanka ks. P. Siekierzyńskiego uczyniono wyłom w regule i przyjęto chłopca w wieku 7 lat. Najwięcej uczniów, jak ilustruje tabela 13, przychodziło do klasy pierwszej w wieku 9-13 lat.

Tabela 13. Wiek uczniów przyjętych do klasy pierwszej szkoły obwodowej i powiatowej w Opolu (1833-1848)

Wiek ucznia w latach	Klasa I	%
7	1	0,5
9	35	13,8
10	48	19,0
11	52	20,6
12	43	17,0
13	35	13,8
14	22	8,6
15	11	4,4
16	3	1,3
17	1	0,5
18	1	0,5
Razem	252	100,0

Ogółem w Opolu przyjęto ok. 85% uczniów rozpoczynających w tym wieku naukę w klasie pierwszej. Był jednak i taki, który miał lat 18. Nad każdym nowo przyjętym uczniem szkoła roztaczała przez cały okres nauki wszechstronną opiekę. Wyrażała się ona w nadzorze chłopca w szkole i poza szkołą. Ta kontrola była dość ścisła. W szkole pełnili ją nauczyciele wraz z inspektorem, w domu rodzice i także nauczyciele, którym przepisy nakazywały odwiedzanie uczniów w domu.

Uczniowie, którzy mieszkali na stancji, a tacy stanowili przecież 80% uczących się, podlegali również po godzinach szkolnych nadzorowi szkolnemu. Na właścicieli stancji nałożono obowiązek zawiadamiania inspektora szkoły o każdym przyjeździe ucznia do domu po godz. 21²⁸⁹. Poza tym go-spodarze, u których mieszkali chłopcy, mieli specjalny zeszyt, do którego wpisywali się nauczyciele wizytujący stancję. Notowano w nim także opinie o uczniu. Nadzór nad uczniami w godzinach wieczornych pełnili także nauczyciele wyznaczeni przez inspektora, którzy mieli zwracać baczną uwagę na pozalekcyjne zajęcia uczniów, głównie tych, którzy przychodzili na stancję po godz. 21²⁹⁰.

²⁸⁹ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 11. Pismo dyrektora gimnazjum gubernialnego w Lublinie do inspektora szkoły powiatowej w Opolu. Lublin 31 marca 1848 s. 10 n.

²⁹⁰ Tamże. Pismo inspektora szkoły powiatowej w Opolu do dyrektora gimnazjum w Lublinie. Opole 4 kwietnia 1848 s. 124.

Kontrolowani mieli być także uczniowie starszych klas, którym zabroniono zbierania się "gromadami" wieczorem po ulicach. W wypadku, gdyby niektórzy z nich "mieli złe zamiary nakazano ich aresztować"²⁹¹.

Na czoło trosk wychowawczych szkoły o młodzież wysunięto wychowanie religijne. Uważano bowiem, że odpowiednie jego postawienie w szkole obwodowej będzie wpływało na moralność uczniów i ich pilność w nauce. Celem lepszego wykształcenia i wychowania religijnego młodzieży utworzono w szkole obwodowej, już od początku jej istnienia, etat nauczyciela religii dla uczniów wyznania rzymskokatolickiego. Nauczycielem religii był zawsze ks. P. Siekierzyński. Za ważny środek w pogłębieniu religijności młodzieży uznano praktyki religijne, dlatego też codziennie przed nauką udawała się młodzież razem z nauczycielami pod przewodnictwem inspektora do kościoła parafialnego w Opolu (dawniej pijarski)²⁹². Mszę celebrował nauczyciel religii, wspomniany już ks. P. Siekierzyński. Do jego obowiązków należało również wygłaszanie krótkiego kazania do zgromadzonej młodzieży. Cztery razy do roku przystępowała młodzież do spowiedzi i komunii św.

Młodzież wyznania ewangelickiego, która stanowiła zaledwie 0,8% uczniów szkoły, miała pobierać naukę religii u duchownego swego wyznania. W praktyce jednak tego nie realizowano, gdyż w Opolu nie było kościoła ewangelickiego. Do wykształcenia w młodzieży odpowiedniej postawy moralnej i życiowej służyły również lekcje języka rosyjskiego i historii, w czasie których wprowadzano uczniów w obręb kultury rosyjskiej. Historia Cesarstwa Rosyjskiego miała wskazać na świetność dynastii i przekonać o szczęśliwym losie narodów pozostających pod jej władztwem.

W zabiegach o wytworzenie w szkole rosyjskiej atmosfery uwzględniono także uroczystości urzędowe z okazji ważniejszych rocznic historycznych. Do takich należały: dzień imienin cesarza, rocznica śmierci Aleksandra I.

Powinności ucznia, jak już wspomnieliśmy, normowane były przepisami, ich przekroczenie pociągało za sobą rozmaite kary, jak upomnienia, wpisanie do czarnej księgi, klęczenie, nagana udzielana przez inspektora, areszt, usunięcie ze szkoły obwodowej z pozbawieniem prawa przyjęcia do jakiegokolwiek innej szkoły obwodowej Królestwa. Stosowano je w zależności od stopnia przewinienia. Tak np. za nieprzyzwoite zachowanie się na lekcji uczeń był upominany. Jeżeli miało to miejsce po raz drugi, wówczas uczeń musiał wpisać się do czarnej księgi. Karę aresztu można było otrzymać za opuszczenie powinności religijnych.

Przepisy zobowiązywały młodzież do stałej pilności tak podczas nauki, jak i w czasie wolnym od zajęć szkolnych. Za brak pilności groziły kary: a) upomnienie z ostrzeżeniem, b) zawiadomienie opieki domowej, c) niedopuszczenie do egzaminów i pozostanie na

---

²⁹¹ Zob. przyp. 29.

²⁹² WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 46. Lista dyżurów kościelnych. Opole 8 października 1834 s. 42.

drugi rok w tej samej klasie, a wreszcie, gdyby to nie pomogło, d) usunięcie ze szkoły obwodowej, gdyż przepisy zakazywały powtarzania jednej klasy po raz trzeci²⁹³. W szkole opolskiej, podobnie jak i w innych, zdarzyły się drobniejsze przekroczenia przepisów szkolnych. Bezpośrednich dowodów na to brak, gdyż nie zachowała się księga kar szkoły obwodowej opolskiej. Najczęściej stosowaną karą w opolskiej szkole obwodowej były kary aresztu i kary cielesne. Najwięcej ukarano uczniów za opuszczanie się w nauce. Tak np. w roku szkolnym 1841/1842 ogółem ukarano 43 uczniów, w tym za opuszczanie się w nauce aż 18.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła archiwalne

1. Archiwum Diecezjalne w Lublinie:
Akta Konsystorza Diecezji Lubelskiej, Rep. 60. VIII. 1.
2. Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Lublinie:
Akta Gimnazjum Wojewódzkiego w Lublinie sygn. 84, 104, 196, 223, 239, 630, 631.
Akta Komisji Województwa Lubelskiego sygn. 308, 760, 1907. Akta Szkoły Obwodowej w Opolu (1814-1850) sygn. 1-160.

II. Źródła drukowane

- D j a k o w W.: Piotr Ściegienny i jego spuścizna, Warszawa 1972.
- Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. II.
- Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z lat 1819-1848.
- Instrukcja wskazująca obowiązki i stosunki pomiędzy osobami władzy dozorczej szkolnej i osobami wydziału naukowego zachodzące, Warszawa 25 września 1823.
- Nowy Kalendarzyk Polityczny za lata 1819-1833.
- Spis szlachty Królestwa Polskiego z dodaniem krótkiej informacji o dowodach szlachectwa, Warszawa 1851.
- Wizytacja szkół gimnazjalnych w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego w roku 1810, wyd. A. Karbowski, w: Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. X, Kraków 1904.

---

²⁹³ WAPL. Sz. O. w Op. sygn. 25. Wyciąg ukaranych uczniów szkoły powiatowej w Opolu z Księgi Kar. Opole 5 czerwca 1842.

Źródła do dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce z doby Izby Edukacji Publicznej 1807-1812, zebrał i wstępem poprzedził Zygmunt Kukulski, Lublin 1931.

III. Opracowania

- A l e k s a n d r o w s k a E.: Linowski Zygmunt, t. XVIII, PSB.
- C z e p e l i s - R a s t e n i s.: Szkolnictwo, w: Przemiany społeczne w Królestwie Polskim 1815-1864, pod red. W. Kuli i J. Leskiewiczowej, Wrocław 1979.
- Ć w i k W., R e d e r J.: Lubelszczyzna. Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz, Lublin 1977.
- D o b r z a ń s k i J.: Ksiądz Piotr Ściegienny nauczyciel szkoły wydziałowej w Opolu Lubelskim, "Przegląd Historyczny", 10(1949).
- T e n ż e: Losy szkolnictwa średniego w Zachodniej Galicji, "Rocznik Lubelski", 11(1967).
- T e n ż e: Odbudowa szkolnictwa polskiego w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego, nadbitka, Lublin 1969.
- T e n ż e: Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795-1809, Lublin 1949.
- T e n ż e: Sprawa rozbudowy szkół elementarnych w województwie lubelskim w latach 1833-1840, "Rocznik Lubelski", 6(1958).
- T e n ż e: Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIX wieku, Wrocław 1968.
- Encyklopedia Wychowania, t. VIII, Warszawa 1912.
- E s t r e i c h e r K.: Bibliografia polska, t. I-VI, cz. 3, Kraków 1891-1899.
- F i u t o w s k i T.: Szkolnictwo ludowe w Galicji w dobie porobizorowej, Lwów 1913.
- G e r b e r R.: Szkolnictwo Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym, Wrocław 1960.
- G l o g e r Z.: Encyklopedia staropolska ilustrowana, t. 4, Warszawa 1972².
- G o r z y c k i W.: Oświata publiczna w Księstwie Warszawskim i organizacja władz i fundusze, w: "Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego", t. 1, z. 2, Lwów-Warszawa 1921.
- J a r o s z e w i c z M.: Polacy pod rządem austriackim na początku XIX wieku, "Biblioteka Warszawska" 3(1913).
- K a l i n o w s k i J.: Pierwsza w Polsce szkoła rzemieślnicza, "Mówią Wieki" 1978, nr 11.
- K o s i k E., B o g o r i a M.: Opole Lubelskie przeszłość i zabytki, "Mówią Wieki" 1976, nr 2.

- K u c h a r z e w s k i F.: Szkoła rzemieślnicza w Opolu zatwierdzona w roku 1864, "Przegląd Techniczny" 1897, nr 41.
- K u c h a r z e w s k i J.: Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty, Warszawa 1914.
- L e n i e k J.: Księga pamiątkowa ku uczczeniu jubileuszu trzechsetnej rocznicy założenia gimnazjum św. Anny w Krakowie, Kraków 1888.
- L i t a k S.: Jeszcze w sprawie Piotra Ściegiennego, w: Państwo. Kościół. Niepodległość. Pod red. J. Skarbka, J. Ziółka, Lublin 1986.
- Ł o z i ń s k i B.: Za czasów nowicjatu administracyjnego w Galicji, "Kwartalnik Historyczny", R. XXI (1907), z. 5.
- Ł u k a s i e w i c z J.: Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do 1794 roku, t. IV, Poznań 1851.
- M e n c e l T.: Galicja Zachodnia 1795-1809, Lublin 1976.
- M i ą s o J.: Szkolnictwo zawodowe w Królestwie Polskim w latach 1815-1915, Wrocław 1966.
- M ł y n a r s k i Z.: Z dziejów polskiej demokracji, Warszawa 1949.
- P o z n a ń s k i K.: Rozwój szkół rzemieślniczo-niedzielnych na Lubelszczyźnie w latach 1833-1864, nadbitka, Lublin 1957.
- S e r e d y ń s k i W.: Zapiski i dokumenty do dziejów instytucji publicznej w Polsce, w: Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce, t. I, Kraków 1878.
- S t u d n i c k i W.: Memoryał Baldacci'ego, "Biblioteka Warszawska" 1903, t. 3.
- Ś l a d k o w s k i W., A l e k s a n d r o w s k a A.: W latach zaborów i nadziei wolności (1795-1831), w: Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny, Lublin 1978.
- Ś l a d k o w s k i W.: Pod zaborem austriackim w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim (1795-1831), w: Dzieje Lubelszczyzny, t. I, Warszawa 1974.
- T w o r e k S.: W kręgu zwycięskiej kontrreformacji, w: Z przeszłości kulturalnej Lubelszczyzny, Lublin 1978.
- T y r o w i c z M.: Sprawa ks. Piotra Ściegiennego, Warszawa 1948.
- W i e r c i e ń s k i M.: Opis statystyczny guberni lubelskiej, Warszawa 1901.
- W o l s k i L.: Główniejsze wiadomości statystyczne o Królestwie Polskim na zasadzie akt urzędowych, w: Kalendarz obserwatorium astronomicznego, Warszawa 1859.

DIE SCHULEN IN OPOLE LUBELSKIE IN DER ERSTEN HÄLFTE DES 19. JAHRHUNDERTS

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Schulwesen von Opole kann man in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts prinzipiell zwei Schultypen unterscheiden. Den ersten bildeten die Elementarschulen, die mit recht grossen Pausen tätig waren. Am systematischsten arbeiteten sie nach dem Novemberaufstand von 1830/1831, und zwar durch das Wirken des Opoler Lehrers Franciszek Sikorski. Ähnlich verhielt sich die Situation im Falle der 1835 entstandenen Handwerks-Sonntagsschule, die in ihrer Tätigkeit an die Handwerksschulen der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts anknüpfte. Die Arbeit in der Handwerks-Sonntagsschule wurde ebenfalls von Franciszek Sikorski geleitet. Die in dieser Schule unterrichtenden Lehrer bekamen keinerlei Lohn, führten aber trotzdem den Unterricht regelmässig durch.

Den zweiten Schultyp bildeten in Opole die Mittelschulen: die Fakultätsschule (1799-1801), das österreichische Gymnasium (1801-1833), die Distriktsschule und seit 1842 die Kreisschule (1833-1848). Jede der hier genannten Schulen entstand aus der zuvor genannten und übernahm von dieser sowohl das Gebäude als auch die Ausstattung.

Die Lokalbedingungen der Opoler Mittelschulen waren gut. Die Schüler hatten im Verlauf des Schulunterrichts die Möglichkeit, wissenschaftliche Hilfsmittel zu benutzen, die seit etwa 1814 in der Fakultätsschule zusammengetragen wurden. Diese Hilfsmittel übernahm dann die Distrikts- und die Kreisschule. Eine andere Hilfe für die Schüler und Lehrer bildete die Bibliothek, die etwa 1814 eröffnet wurde.

Die Lehrkräfte der Distrikts- und der Kreisschule rekrutierten sich hauptsächlich aus den Gebieten des Königreichs Polen.

Meist waren dies Lehrer von adliger Herkunft, die sich auch durch die höchste territoriale Beweglichkeit auszeichneten. Unter den Lehrern von ausserhalb des Königreichs stammten die meisten aus dem Russischen Reich. Das waren hauptsächlich gebürtige Russen, die überwiegend für den Unterricht der russischen Sprache angestellt wurden. Die entschiedene Mehrheit der Lehrer war katholischer Konfession. Das Bildungsniveau der Distrikts- und Kreisschullehrer war hoch. Etwa 95% der Lehrer legitimierten sich durch eine an derartigen Schulen geforderte Ausbildung, ja sogar durch eine höhere als gefordert war. Die höchsten Qualifikationen hatten die Lehrer mit bürgerlicher Herkunft, die überwiegend höhere Schulen absolviert hatten.

Die Schüler der Opoler Schule stammten hauptsächlich aus den westlichen Kreisen des Lubliner Gouvernements. Meistens handelte es sich dabei um Jugendliche bürgerlicher Herkunft, obwohl die Jünglichen mit adliger Herkunft grössere Möglichkeiten hatten, am Unterricht teilzunehmen. Es sei daran erinnert, dass für die Schüler aus bürgerlichen Familien der Abschluss der Opoler Schule eine Art sozialen Emporkommens bedeutete.

Die Schulbehörden waren bemüht, grossen Nachdruck auf die Erziehung der Jugend im Geiste der Loyalität für den Monarchen zu legen. Die Jugendlichen wurden in der Schule und ausser ihr einer allseitigen Kontrolle unterworfen. Es ging darum, die Schüler von allen ausserschulischen Einflüssen fernzuhalten. Man war bemüht, die Aufmerksamkeit der Jugendlichen von aller Interessiertheit an der Vergangenheit der polnischen Nation und ihren Kämpfen um die Freiheit abzuwenden.

Viel Aufmerksamkeit wurde den religiösen Praktiken gewidmet, die den Gehorsam gegenüber den Machthabern lehren sollten. In den Schulstunden in Geschichte und Geographie wurde die Grösse der russischen Monarchie betont. Ein Übertreten der Schulvorschriften zog unliebsame Konsequenzen einschliesslich des Ausschlusses von der Schule nach sich.

Die in der Arbeit vorgelegten Schlussfolgerungen beziehen sich hauptsächlich auf die Distrikts- und Kreisschule in Opole. Eine Erarbeitung analoger Materialien für andere Distrikts- und Kreisschulen in den übrigen Gouvernements würde es erlauben, allgemeinere Schlussfolgerungen zum Thema des Mittelschulwesens im Königreich Polen zu ziehen.